

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХМЕЛЬНИЦЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ
ГУМАНІТАРНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Форма навчання: денна

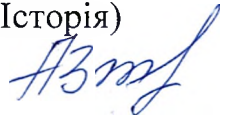
Кафедра: суспільних дисциплін

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

на тему:

**ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДУ ПРОСОПОГРАФІЇ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ
КУРСУ НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ**

Виконала магістрантка 2 курсу
спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія)
Вермінська Анастасія Нарцисівна

Науковий керівник: **Гамрецька Галина Степанівна**,
кандидат філософських наук, доцент

Рецензент: **Савчук Наталія Сергіївна**,
кандидат філософських наук, доцент

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ПРОСОПОГРАФІЯ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ...	7
1.1 Теоретичні основи просопографії.....	7
1.2 Взаємозв'язок просопографії з іншими методами історичного дослідження.....	16
РОЗДІЛ 2. ПРОСОПОГРАФІЯ: ДИДАКТИЧНИЙ АСПЕКТ	24
2.1 Обґрунтування актуальності використання методу просопографії в історичній освіті	24
2.2 Організація просопографічних досліджень учнів під час вивчення новітньої історії.....	40
2.3 Аналіз кейсу використання цифрових ресурсів для реалізації методу просопографії	51
ВИСНОВКИ	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	65

ВСТУП

Актуальність дослідження. Історія формування кожної держави тривала століттями, і не одне покоління віддало свої життя заради права нащадків на щасливе майбутнє. Важливу роль у цих процесах відігравали видатні історичні особистості – люди з яскравою індивідуальністю, власними поглядами, ідеями та переконаннями, які внесли значний особистий вклад у зміни суспільства. Їхня діяльність стала об'єктом спеціальних досліджень історичної науки. Жодне історичне дослідження не може вважатися завершеним без аналізу життєдіяльності цих ключових постатей та об'єктивної оцінки їхнього внеску.

Антропологізація історичної науки вимагає оновлення джерел, що містять просопографічну інформацію, а також удосконалення методологічних підходів для їхнього аналізу. Зростає важливість дослідження ролі особистості, людини в контексті епохи, що робить просопографію все більш актуальною як напрям історичних знань і метод вивчення окремих осіб, груп чи соціальних верств. Такі групи можуть вирізнятися спільним соціальним, родовим чи етнічним походженням, певними економічними можливостями й господарськими практиками, релігійною та професійною належністю тощо.

Питання вивчення ролі особистості в історії є надзвичайно актуальним не тільки для науки, але й для шкільної історичної освіти. Сьогодні вчителю історії особливо важливо гуманізувати історію, «олюднити» її, підкреслюючи значення самоцінності людини в історичному процесі. Навчальні матеріали, що містять інформацію про історичних діячів, становлять важливу частину змісту шкільної історичної освіти. Повноцінне вивчення історії неможливе без усвідомлення школярами ролі особистості в історії держави та її належності до певної соціальної, національної чи іншої групи, оскільки історичні події краще засвоюються через призму конкретних особистостей. Вивчення історичних постатей не лише сприяє глибшому розумінню історії, але й впливає на формування особистості учня. Опис життя та діяльності історичних

діячів, їхнього впливу на події чи історичний процес загалом легше сприймається та запам'ятовується, ніж абстрактний аналіз історичних процесів без яскравих особистостей. Вивчення складного та суперечливого життя відомих постатей у контексті суспільних процесів розвиває в учнів критичне мислення й підвищує їхній інтерес до історії.

Ступінь дослідженості проблеми. Просопографія як спеціальна дисципліна перебуває в українській історичній науці ще на етапі становлення. Але впродовж останніх десятиліть кількість праць із просопографічною проблематикою та інструментарієм постійно зростає. На сьогодні вже сформульовані окремі дефініції просопографії, чіткіше визначені її завдання, окреслений предмет дослідження та методологічні підходи. Дослідниками також практикується і формування просопографічних баз даних, на основі яких вимальовуються «образи», «життєві шляхи» або «колективні біографії», що дають підстави не тільки вивчити окрему особистість, а й вийти на узагальнюючий рівень у дослідженні соціальних, політичних і культурних явищ та тенденцій історичного процесу. В цьому контексті варто згадати роботи таких українських науковців як-от: В. Попик, Т. Воропаєва, В. Левченко, Т. Нагайко, С. Ляшко, В. Томазов, Я. Дашкевич, О. Луговий, І. Старовойтенко.

Теоретико-методичні аспекти проблеми вивчення історичних постатей на уроках історії висвітлено у працях таких сучасних фахівців з методики історії, як-от: К. Баханов, А. Булда, Н. Венцева, О. Пометун, А. Пінчук, О. Удод, О. Фідря, Г. Фрейман та ін. У їхніх дослідженнях розкрито роль, місце та значення матеріалу про історичні особистості як складника в загальній системі історичної освіти. Проте проблема розвитку історичної освіти, зокрема питання вивчення історичних постатей, в сучасній українській школі залишається не вирішеною як з погляду змісту, так і методики викладання.

Об'єкт дослідження: метод просопографії в історичному пізнанні.

Предмет дослідження: дидактичні засади застосування методу

просопографії під час вивчення новітньої історії.

Мета дослідження: визначення й теоретичне обґрунтування дидактичних засад організації просопографічних досліджень здобувачів освіти під час вивчення новітньої історії.

Реалізація цієї мети зумовила постановку і вирішення таких взаємопов'язаних **завдань:**

1. На основі вивчення наукової літератури актуалізувати концептуальні аспекти методу просопографії.
2. З'ясувати взаємозв'язок просопографії зі спорідненими методами історичних досліджень.
3. Обґрунтувати актуальність використання методу просопографії в історичній освіті.
4. Описати досвід організації просопографічних досліджень здобувачів освіти під час вивчення новітньої історії.

Методи наукового дослідження:

а) теоретичні – аналіз і синтез наукових джерел із теми дослідження, аналогія, порівняння, систематизація, узагальнення, застосовані під час вивчення наукової літератури з метою актуалізації концептуальних аспектів методу просопографії, а також визначення взаємозв'язку просопографії зі спорідненими методами історичних досліджень;

б) емпіричні – анкетування, тестування, спостереження, бесіда, складання й аналіз завдань, що використовуються для дослідження сучасного стану застосування просопографічного методу під час вивчення новітньої історії; контент-аналіз шкільних підручників історії.

Теоретичне значення дослідження полягає у визначенні та обґрунтуванні дидактичних засад організації просопографічних досліджень здобувачів освіти під час вивчення новітньої історії.

База проведення дослідження. Дослідницьку роботу було проведено на кафедрі суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної

академії та у Хмельницькому ліцеї № 15 імені Олександра Співачука.

Апробація дослідження. Основні положення й результати дослідження були представлені:

– у тезах доповіді «Метод просопографії в історичній освіті: теоретичний аналіз» та опубліковані у збірнику матеріалів Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції «Студентська молодь у науці» (Хмельницький, 13 травня, 2024 р.);

– у виступі «Організація пропосографічних досліджень учнів під час вивчення історії в класах НУШ» на VI-му науково-практичному семінарі «Компетентнісний вимір шкільної освіти в умовах Нової української школи» (Хмельницький, 26 листопада 2024 р.).

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (62 найменування). Основний зміст дипломної роботи викладено на 64 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ПРОСОПОГРАФІЯ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

1.1 Теоретичні основи просопографії

Наприкінці ХХ – початку ХХІ століття історична наука дійшла висновку, що ключовим учасником подій і процесів минулого в усі епохи була особистість, яка вирізнялася видатними організаторськими або інтелектуальними здібностями, громадською ініціативою чи активною позицією, талантом політика, письменника або митця. Зростаючий інтерес до відомих постатей, що спостерігається в останні десятиліття, стимулює дослідників не просто створювати їхні біографії та перелічувати події й факти, а також глибше аналізувати їхню особистісну сутність. Отже, персоніфікація минулого, як важливе завдання сучасних історичних досліджень, полягає у відтворенні образів відомих діячів не через звичне подання їхніх біографій, а через глибокий аналіз особистісних та індивідуальних особливостей конкретної особи або групи осіб, пов'язаних між собою родовими, професійними чи іншими зв'язками.

Цей якісно новий тип історико-біографічного дослідження особистості називають просопографією, етимологія терміну якого пов'язана з грецьким словосполученням *prosopon* (особа) і *gráphein* (опис). І. Старовойтенко визначає профопографію як «відтворення на основі джерел багатогранного соціально-психологічного портрету, який повинен відобразити у відомому діячеві певної галузі «живу» людину у сукупності усіх притаманних її особистісно-людських даних, а не традиційно формалізовану датами і заслугами постать» [49].

Перш за все, просопографія «вивчає комплекс джерел біографічного та іншого особистісного характеру, а саме: зовнішність, індивідуальні риси та якості, соціальне та етнічне походження, родинні зв'язки, кар'єру, різноманітні життєві обставини з метою створення портретів окремих осіб чи

груп, об'єднаних за певними спільними критеріями, для реконструкції минулого як історії людей» [54]. Просопографія має на меті зосередитися на збереженні важливих моментів у зв'язках індивіда з суспільством. Тому портрет історичної особистості за методологією просопографії включає такі інформаційні складники:

- за допомогою методів генеалогії просопографія встановлює походження особи, дату та місце народження, релігійні переконання, сімейне оточення, соціальний статус, спадкові впливи на розвиток особистості, а також роль культурних традицій та ментальності у формуванні її історичного образу;

- дослідження історичної особистості націлене на встановлення рівня освіти, кар'єрних виборів, професійного розвитку, а також визначення її рівня соціальної та політичної активності;

- у дослідженні важливим аспектом є аналіз соціального кола, взаємин історичної постаті з оточуючими, а також виявлення ключових подій у особистому житті, їх вплив на професійну кар'єру, характеристики особистості, такі як психологічний тип, темперамент та світогляд.

- формується характеристика зовнішнього вигляду особистості (антропометрія), стиль поведінки, жести, звички, а також стан фізичного та психічного здоров'я [33].

Відтворення особи на основі такого різнобічного опису дозволяє побачити її не лише як відомого діяча, але й як звичайну людину, залучену в повсякденні особистісні стосунки, моральні вибори та приватне життя. Це забезпечує повне та правдиве уявлення про її людську сутність, без однобокості чи впливу зовнішніх обставин. Такий підхід до дослідження особистості надає просопографії виняткової ваги та відкриває перед нею широкі перспективи для досліджень.

Виникнення просопографії пов'язане з інтелектуальним, технологічним і політичним розвитком Європи в епоху Відродження, оскільки для більшості соціальних груп вона не могла бути корисною до «вибуху» записів у XVI ст., спричиненого винаходом друкарського верстата, поширенням грамотності та

зростанням бюрократичної, діловодної національної держави. Просопографія в історичних дослідженнях з'явилася наприкінці XIX ст. як результат розвитку історичної науки та методів дослідження і розпочалася зі збору біографій, спочатку просто «Хто є хто» осіб, які здебільшого фігурували в наявних джерелах як представники знаті. У цей період історики намагалися знайти новий підхід до вивчення політичної та соціальної історії, враховуючи обмеженість відомих джерел.

Перші дослідження стосувалися історії Давнього Риму, а Теодор Моммзен став одним із видатних піонерів просопографії завдяки своєму дослідженню 1897-1898 рр. *Prosopographia Imperii Romani*. Потім Матіас Гельцер підтвердив важливість просопографії у вивченні інститутів Республіки через аналітичне дослідження вищих політичних посад, які були монополізовані невеликими і закритими сімейними групами. Дослідник Р. Сайм надав просопографічному методу нове функціональне значення. Якщо його попередники переважно використовували просопографію як статистичний інструмент для запису деталей службової кар'єри окремих осіб, то Сайм застосував її для аналізу стану та динаміки розвитку цілих суспільних груп, зокрема правлячої еліти періоду становлення Римської імперії [62].

Теоретичні основи дисципліни заклав відомий французький учений, один із засновників школи «Анналів», Л. Февр. Він вважав, що основним завданням історика є відтворення «живої історії», а центральною фігурою в цій історії є людина минулого з усіма її унікальними рисами. Школа «Анналів» започаткувала новий напрям досліджень – «нову сімейну історію», яка розглядала історію кожної особистості в контексті її сучасного суспільства, враховуючи її соціальне та родинне походження. Таким чином, сформувалися два основні напрями розвитку просопографії: перший – дослідження соціальних, професійних і етнонаціональних груп, а другий – родинна історія [53].

Наприкінці XIX-на початку XX ст. просопографічний метод почали застосовувати до історії англійських політичних еліт. На початку XX ст. та

після Першої світової війни група істориків зверталися до просопографії, змістивши фокус своєї уваги з політичної історії на вивчення реальних учасників політичного процесу та досвіду, якому вони були піддані. У цьому контексті можна згадати книгу американського історика Чарльза Бірда «Економічна інтерпретація Конституції Сполучених Штатів» (1913) про батьків-засновників американської конституції, роботу англійського історика Льюїса Наміра «Структура політики за часів правління Георга III, Макміллана і компанії» (1929), та книгу німецького історика Герда Телленбаха «Königtum und Stamme in der Werdezeit des Deutschen Reiches» (1939) про аристократію німецьких монархій у Високому Середньовіччі (1939) [62].

У західних науковців просопографія використовується як ключовий інструмент для дослідження історії давніх чи середньовічних періодів, особливо коли мова йде про групи людей без чіткого визначення. Дослідження в рамках просопографії охоплює різноманітні суспільства, починаючи від давніх цивілізацій, таких як Єгипет і Ассирія, і закінчуючи античною Грецією та Римом, а також окремими регіонами цих імперій. Збережені папіруси, остракони, дерев'яні таблички та епіграфічні написи дають змогу прослідкувати соціальні, політичні, економічні та демографічні аспекти історії багатьох людей і навіть цілих сімей протягом кількох поколінь. Великі архівні колекції Османської імперії дозволяють застосовувати просопографічні методи для дослідження історії Туреччини та країн Близького Сходу.

Перша електронна просопографічна база даних, яка була створена з матеріалів Флорентійського кадастру 1427 року, була скомпільована Д. Герлігі та М. Клапіш-Зубер. Це дало змогу провести всебічне дослідження населення пізньосередньовічної Флоренції. Просопографія середньовіччя та сучасності часто розглядається як генеалогія, що досліджує специфічні, але численні джерела, зокрема родоводи та генеалогічні записи [32].

На розвиток просопографії впливає характер історичних досліджень, а також політичні рішення відповідних держав. Так, у Сполучених Штатах просопографія поширилася з розвитком комп'ютерних технологій під впливом

соціології та політології. Британська держава підтримувала просопографічні дослідницькі проекти, в яких біографічні дані збиралися і класифікувалися як дослідження, а не як статистика. Французькі історики зацікавилися просопографією завдяки участі у великому проекті школи «Анналів» з використанням комп'ютерних технологій та підтримки Паризької практичної школи вищих досліджень, яка протягом десятиліть була центром кількісних історичних досліджень у Франції.

Науковці розглядають існування двох «шкіл»: елітарної просопографії та просопографії інших соціальних груп. Ці дві школи відрізняються за предметами дослідження, гіпотезами, методами та висновками, але їх об'єднує спільний інтерес до груп, а не до окремих осіб чи конкретних інституцій.

Елітарна школа виникла в Німеччині та США, а подальшого розвитку набула в Англії, де з'явилися одні з найкращих історичних праць. Ця школа зосередилася на вивченні економічного та політичного походження еліт, їхніх інтересів та взаємовідносин. Серед них – дослідження Крістін Фавр-Лежен і Жана-Франсуа Солнона про суддівський корпус, а також дослідження Даніеля Десерта і Франсуази Байяр про фінансових експертів.

Масова школа більше покладалася на статистику, черпаючи натхнення в соціальних науках. «Ця школа відчуває, що історія визначається рухом народної думки, а не рішеннями так званих «великих людей» або еліт і вони усвідомлюють, що людські потреби не можуть бути визначені виключно в термінах влади і багатства. Вони неодмінно більше переймалися соціальною історією, ніж політичною і тому намагалися ставити ширше, хоча й неминуче більш поверхневе коло питань, ніж ті, які зазвичай ставлять представники елітарної школи...». Італійський історик Джованні Леві використовував цей підхід для вивчення мешканців села Сантана наприкінці сімнадцятого століття.

Німецький біограф Т. Маурер називає «колективною біографією» емпіричне дослідження групи осіб у їхньому суспільному та індивідуальному контекстах. Він зазначає, що соціологи визначають методіку створення таких

біографій як аналіз множинних кар'єрних шляхів, а німецькі медієвісти називають її персонографією або каталогом осіб певного часу, життєвого кола та простору. За Маурером, цей метод дозволяє досліджувати індивідуальний стиль життя та поведінку конкретної особи у взаємозв'язку з іншими біографіями, а також з соціальним контекстом і комунікаційною мережею, в якій вона перебувала. Такий дослідницький підхід, з одного боку, окреслював загальний соціальний тип, а з іншого – дозволяв через індивідуальні біографії виокремити у ньому унікальні та нетипові риси. Маурер, використовуючи цей метод, створив колективну біографію університетських професорів. Він зібрав не лише основні біографічні відомості, але також проаналізував супутні обставини, причини подій і умови життя окремих осіб. Дослідник врахував три ключові аспекти: 1) організаційно-правовий (умови отримання освіти, працевлаштування і професійної діяльності); 2) історико-науковий (наукова та професійна діяльність); 3) соціальний (походження, матеріальне становище, сімейний статус, самосвідомість, стосунки з оточенням і ставлення до студентів) [53].

В українській історіографії потреба в просопографічних дослідженнях виникла через зростання інтересу до ролі людини в історії, а також необхідність деталізації її образу в контексті конкретних обставин та соціальних зв'язків як у родині, так і поза нею. Українські науковці прагнули визначити такі поняття, як історична біографістика, спеціальні історичні дисципліни та просопографія, а також зрозуміти взаємозв'язки між ними. Вони намагалися з'ясувати, що є основним об'єктом дослідження у просопографії: конкретна особа чи соціальна група.

Одними з перших в українській історіографії актуалізували питання просопографії автори навчального посібника «Спеціальні історичні дисципліни». У короткому розділі «Просопографія» подано огляд розвитку цієї дисципліни в Західній Європі, окреслено її сутність та завдання (пошук, атрибуція і зведення біографічних та інших даних про осіб, згаданих в історичних джерелах), а також звернено увагу на неоднорідність методики,

зумовлену варіативністю історичних джерел. Автори підкреслювали переваги та перспективи просопографії у вивченні соціальних інститутів, верств, професійних та інших суспільних груп, а також політичних, демографічних і економічних аспектів історії [50].

Наприкінці 1990-х років І. Я. Дашкевич звернув увагу на відмінність між просопографічними та біографічними дослідженнями. Він підкреслив, що метою біографістики є складання біографії, заповнення персональних анкет на основі наукових довідково-інформаційних параметрів, а також створення так званих формальних біограм, які служать для довідкової роботи. Натомість, на думку історика, просопографія розширює, поглиблює та доповнює біографічний матеріал, враховуючи особистісні та людські аспекти в історії. Найважливішою рисою просопографічних досліджень є правдивість і об'єктивність інформації, яка дозволяє відтворювати образ відомої особистості з усіма її позитивними та негативними сторонами. Через таке завдання Дашкевич вважає просопографію вищою формою біографістики, оскільки вона відтворює «живі» образи історичних постатей на основі конкретних джерел [17].

За словами Я. Дашкевича, фінський дослідник Юкка Корпела заклав міцний фундамент для давньоукраїнської просопографії у своїй праці «Причини до історії населення та просопографії Київської Русі до смерті Володимира Мономаха», опублікованій у 1995 році у Фінляндії. У цій роботі представлено 1259 осіб, для кожної з яких подано біографічну інформацію та посилання на опубліковані джерела й літературу [17].

У 1993 році Н. Яковенко в монографії «Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна)» підкреслила таку основну мету просопографії: «Відтворюючи типову групу представників суспільства в певний період і в конкретному середовищі, просопографія детально аналізує їхнє майнове становище, заняття, кар'єру, стиль поведінки, групову психологію та інші аспекти, на основі яких формулює загальні висновки про даний соціум» [60].

С. Світленко, в свою чергу, покладав на просопографію завдання пошуку, атрибуції та систематизації біографічних і особистих даних про осіб, згаданих в історичних джерелах. Він характеризує її як багатовимірну дисципліну, що зосереджує дослідження на різноманітні внутрішніх і зовнішніх характеристик історичних діячів. Об'єктом дослідження він вважає антропологічний тип особи, її мову, етно- і соціопсихологічні риси, ментальність, родинні зв'язки, сімейний стан, віросповідання, громадянство, місце народження і проживання, освіту, професійну діяльність, кар'єру, життєві обставини та участь у суспільно-політичному житті. Основою таких досліджень Світленко вважає використання ґрунтовних джерел, які різняться за формою, змістом, автентичністю та репрезентативністю [46].

Деякі українські дослідники, спираючись на європейські історіографічні традиції, використовували просопографію як метод для створення колективних біографій. В. Щербак, досліджуючи соціальне становище козацтва, бачив мету просопографії в тому, щоб через її застосування висвітлити біографії найтиповіших представників обраної групи за такими напрямками: 1) походження, 2) майновий стан, 3) заняття, 4) стиль поведінки. Розглядаючи детальні біографії найвідоміших козацьких ватажків, Щербак досліджує закономірності формування козацької еліти, звертаючи увагу на роль походження, матеріального стану, особистих якостей (військового досвіду, відваги, хоробрості, бойових заслуг), а також освітнього і культурного рівнів, які забезпечували авторитет і давали підстави для зайняття високих посад у реєстровому війську [59].

Т. Березовська запропонувала новаторський підхід до вивчення особистості в історії, охарактеризувавши її як «вмістилище соціально-культурної системи часу». На її думку, особу слід аналізувати в контексті її епохи з двох перспектив: як особистість і як індивідуальність. Тобто, для дослідника важливо не лише вивчати діяльність особи, яка визначає її місце в історичному контексті, але й звертати увагу на її приватне життя, зокрема духовний світ та родинні стосунки, які часто відігравали важливу роль у

прийнятті рішень і самореалізації. Т. Березовська вважає, що вивчення цих аспектів є предметом просопографії, яка для досягнення своїх цілей використовує не тільки історичні та джерелознавчі методи, але й підходи з психології, фізіології та соціології [2].

До колективних просопографічних досліджень належать генеалогічні роботи, присвячені ряду українських родів або певним соціальним верствам суспільства, зокрема національній еліті Гетьманщини, козацькій старшині слобідських полків другої половини XVII – першої третини XVIII століття, а також правобережній українській шляхті наприкінці XVIII – на початку XIX століття. У цих працях автори, представляючи найвідоміших представників конкретної соціальної верстви, аналізували закономірності її формування як стану, а також встановлення в ній певних традицій і типових характеристик [58].

В останні роки в українській історіографії з'явилися дослідження, в яких як об'єкт просопографічної інформації використовується один вид джерел. Такий підхід дозволяє глибше зрозуміти особистість у різних сферах її життя, повсякденних справах, роздумах і життєвих періодах. Є також праці, в яких, хоч і не використовується сам термін «просопографія», але за своїм характером вони близькі до просопографічних досліджень, оскільки базуються на достовірному джерельному матеріалі та розкривають маловідомі особисті сторінки життя українських діячів [35].

Серед дослідників, які займалися розробкою методологічних підходів до побудови портрету у біографістиці, варто також виділити такі роботи: В. Попика [44], який визначив основні пріоритети подальшого розвитку історичної біографістики, Т. Воропаєвої [14], яка дослідила проблему ролі особистості в українській історії, В. Левченка [32], який займався теоретичною основою побудови інтелектуальної біографії, Т. Нагайка [38], який висвітлив проблему джерельної та методологічної бази у збираннях біографічних відомостей, С. Ляшко [34], яка дослідила методологічну основу наукової біографії вчених та джерельну базу дослідження біографій. Інша частина

досліджень була присвячена теорії просопографії. В. Томазов [52], О. Луговий [33] – дослідили методологічну основу просопографії та її роль у побудові історичного портрету особистості.

Отже, просопографія є методом історичного аналізу, який використовується для дослідження чітко визначених груп осіб з метою відтворення конкретного соціального контексту через створення «колективної біографії». Об'єктом просопографії можуть бути різні групи людей, які мають спільні ознаки, такі як соціальний стан або клас, професійна спрямованість, членство у спеціалізованих організаціях, інститутах, місця проживання чи занять. Просопографічний метод в історичній освіті можна використовувати стосовно будь-яких груп людей: органів представництва та управління, професійних спілок, учнівських груп різних закладів освіти, релігійних громад, учасників церковних зборів тощо.

1.2 Взаємозв'язок просопографії з іншими методами історичного дослідження

Багато українських науковців розглядають просопографію як спеціальну галузь історичної науки з міждисциплінарним характером. Це пояснюється тим, що вона сформувалася на перетині інших дисциплін, таких як соціальна історія, генеалогія, біографістика, антропологія, етнопсихологія, демографія тощо. Замість того щоб фокусуватися на індивідуальних біографіях окремих діячів, просопографія аналізує їх колективні характеристики, взаємодії та соціальні зв'язки. Вона дає змогу побудувати комплексний портрет групи осіб на основі різноманітних джерел, до яких відносяться:

- офіційні документи, що включають атестати, свідоцтва, паспорти та посвідчення, містять інформацію про дату й місце народження, освіту, а також рівень академічних успіхів;
- довідково-статистичні документи, що містять списки осіб із біографічними даними, іноді також включають особисті

характеристики;

- генеалогічні джерела, такі як родовідні дерева та описи, а також родовідні легенди;
- судово-слідчі матеріали, що охоплюють протоколи допитів, вироки, доноси тощо;
- особисті джерела: а) автобіографії; б) листування між родичами та друзями; в) мемуари;
- фотографії, що відображають зовнішність людини та її оточення;
- зразки почерку;
- наукові й художні праці відомих учених і митців як форма самовираження особистості [37].

Український науковець, дослідник проблем генеалогії, некрополістики та просопографії В. Томазов пропонує інший, класичний на його думку, поділ просопографічних джерел:

- вербальні джерела (родинні перекази та легенди, спогади родичів, друзів, колег тощо);
- матеріальні (нагороди, реліквії, одяг, побутові предмети, надгробки тощо);
- візуальні (фотографії, відеоматеріали, портрети);
- письмові [52].

Не всі джерела мають однакову інформативність та достовірність. Писемні джерела, як правило, є більш різноманітними та змістовними. Найбільш надійними серед них вважаються документи офіційного походження, створені в ході роботи державних установ. Листування, щоденники та мемуари, хоча й можуть містити багато інформації, є менш надійними, оскільки створювалися окремими особами і відображають їхній суб'єктивний погляд. Вони можуть містити викривлення та помилки, тому потребують критичного аналізу, перевірки та підтвердження іншими джерелами.

Можна зробити висновок, що для успішного проведення просопографічного дослідження необхідно застосовувати підходи та стратегії з активу різних соціогуманітарних наукових галузей. Розглянемо приклади взаємодії просопографії з іншими методами історичного дослідження.

У другій половині ХХ ст. в генеалогії почався помітний процес зближення з просопографією, зокрема завдяки зростаючому інтересу до вивчення соціальних груп і їхньої ролі у суспільстві. Французькі дослідники були піонерами в розвитку цього напрямку. Відомий французький генеалог П. Дюрі в своїй роботі «*La généalogia*» запропонував використовувати для просопографічних розвідок генеалогічну методику опрацювання зібраного матеріалу. Учений звертає увагу на ключові етапи обробки даних. Перший етап полягає у створенні генеалогічного досьє для кожного члена досліджуваного роду. Для цього беруться документи різного типу, походження та місця зберігання, які впорядковуються відповідно до фахового рубрикатора. Наприклад, П. Дюрі пропонує такі категорії: громадянський стан, сімейний стан, національність, зовнішність і фізичний стан, віросповідання, освіта, кар'єра та соціальний статус, фінансовий стан [16].

Другим етапом є створення генеалогічної картки для кожного члена досліджуваного роду. Ця картка узагальнює дані досьє, зосереджуючи всю зібрану генеалогічну інформацію в більш лаконічній формі. Метод дозволяє провести комплексний аналіз зібраного матеріалу, включаючи ідентифікацію окремих осіб (що може бути складним через наявність одночасно кількох осіб з однаковими іменами), визначення їхніх родинних зв'язків, реконструкцію біографій, встановлення напрямків їхньої діяльності та порівняння отриманої інформації для виявлення спільних і унікальних аспектів у життєвих історіях. А також простежувати, як родини змінювали свій соціальний статус, переходячи від однієї соціальної категорії до іншої. До прикладу, вивчення становлення нової аристократії чи буржуазії в контексті індустріалізації може показати, як бізнесмени та інтелігенція отримували шлях до вищих соціальних кіл через шлюби, політичні союзи або економічні досягнення [16].

Оскільки просопографія фокусується на глибокому вивченні особистості та її людської сутності, а також на проникненні в духовний і інтелектуальний світ індивіда, цілком зрозуміло, що вона тісно пов'язана з біографічним методом історичного аналізу. Тільки якщо традиційна біографістика розглядає особистість через призму її життєвого шляху, досягнень та соціального контексту, просопографія концентрується на масових випадках [45]. Однак, процес емпіричного збору інформації для кожної окремої особистості змушує просопографа звертатися до біографічного методу та вже існуючих біографічних досліджень. З іншого боку, просопографічний підхід є корисним для біографа, оскільки він надає інструменти для вивчення соціального контексту, в якому перебував досліджуваний діяч, а також для аналізу його особистих, професійних і службових зв'язків [3].

Дослідники часто визначають просопографію як метод для створення колективних біографій, який дозволяє навіть за нестачі документального та наративного матеріалу реконструювати особистість у її громадському, суспільному та приватному житті через історичне занурення. Особливо важливо не лише зафіксувати дати життя та діяльності конкретної особи, а й осмислити та визначити її феномен як індивідуальності, відображаючи місце та значення цієї особи в контексті епохи, подій, соціуму та повсякденних соціально-комунікативних практик [13].

Прикладом колективної біографії з використанням просопографічного методу є праця української науковиці Т. Березовської «Рід Аркасів: просопографічний портрет на історичному тлі доби». Об'єктом її дослідження стали лише відомі представники роду, які залишили помітний слід в історії. На основі детально складених біографічних характеристик авторка дійшла висновку про визначальну роль спадковості у формуванні духовного світогляду людини [2].

Ономастика – наука про власні імена, зокрема їх походження, значення, поширення, зміну форм і функцій. Цей методі історичного пізнання може

запропонувати важливу додаткову інформацію для просопографічних досліджень [31].

По-перше, про соціальний статус особи, її родину чи соціальну групу. Наприклад, патронімічні імена (які вказують на батька) або прізвища, що відображають професійну діяльність («Коваль», «Шевчук»), можуть бути використані для визначення соціального статусу та занять предків особи. По-друге, імена та прізвища часто вказують на географічне походження особи, що допомагає досліднику відновити соціальну картину певного регіону чи місцевості. Так, прізвище «Київський» або «Львівський» може свідчити про зв'язок людини з конкретним населеним пунктом. По-третє, у період великих соціальних і політичних трансформацій (після революцій, реформ або в роки війни) часто прослідковується тенденція зміни імен, що є важливим інструментом для просопографічних пошуків. До прикладу, в Україні після революційних змін початку ХХ століття, а також за часів радянської влади, можна спостерігати серед населення масовість у зміні українських прізвищ, щоб уникнути етнічної чи класової дискримінації в ході примусової русифікації та злитті етнічних груп [55].

Сучасні дослідники все частіше використовують методи просопографії та ономастики для вивчення соціальних мереж, міграційних процесів, демографічних змін та інших історичних явищ.

Соціографія – соціологічний метод, спрямований на дослідження соціальних груп, їх повсякденного життя, умов існування, мобільності та культурних звичок. Вона часто базується на спостереженнях, інтерв'ю та інших соціологічних методах збору даних. Просопографія може забезпечити перевірену дослідницьку інформацію для соціоісторичних розвідок, водночас використовує їх категорії для класифікації верств та обмеження кола досліджуваних груп; дає змогу з'ясувати, які індивідуальні фактори (таланти, амбіції, інтереси) впливали на позицію особи в соціальній групі. Окрім виявлення зв'язків між членами соціальної групи або категорії, що вивчається, не менш важливо шукати кореляції зі ставленням і діями інших груп шляхом

порівняння. Визначити цільову групу не завжди просто. Зазвичай елітні верстви розпізнати відносно легко, але чим нижче ми опускаємося сходами соціальної структури суспільства, тим розмитішими і несуттєвими стають межі між групами. У римському суспільстві, наприклад, найвищі стани були визначені інституційно, існували чіткі та однозначні критерії, що відокремлювали «своїх» від «чужих»: сенатори, військові, члени муніципальних рад, жерці та колишні жерці імператорського культу. Ці групи мали особливі привілеї і використовували специфічні знаки і символи для вираження своєї гідності (наприклад, тога з широкою пурпуровою стрічкою для сенаторів, вузька стрічка і золотий перстень для військових). Поза межами орденів соціальні критерії розрізнення стають більш складними для оцінок. Відповідно, дослідницькі завдання, що стосуються вивчення еліт, часто неможливо застосувати до широких мас населення. Якщо поставити однакове завдання для вивчення соціально змішаної групи, результати будуть спотвореними [48].

Взаємодія просопографії та демографії має вагомe значення для дослідження історичних процесів, оскільки обидва методи зосереджуються на вивченні людей та змінах у суспільстві. Як ми уже визначили, просопографія займається вивченням індивідів в контексті соціальних зв'язків, їх ролі в історичних процесах, тоді як демографія вивчає статистичні показники населення: народжуваність, смертність, міграції, вікові структури та інші соціальні явища, що визначають кількість і якість людських ресурсів у певній географічній або соціальній групі [18].

Демографічні дані дозволять просопографії визначати, які групи людей були чисельно значущими в певний історичний період, як міграційні зміни та процеси глобалізації впливають на політичний, економічний чи культурний розвиток регіонів. До прикладу, дослідження просопографії активістів та політичних лідерів під час соціальних рухів 1960-х років (за громадянські права в США) може допомогти з'ясувати, як демографічні зміни (зростання числа молоді в містах) стали основою для політичних трансформацій. Інший

приклад – вивчення найбільшої міграційної кризи, яка виникла в Європі з часів Другої світової війни, внаслідок військової агресії російської федерації проти України, опрацювання та збір інформації про долі окремих сімей, груп населення [18].

Також просопографія надзвичайно добре підходить для вивчення філософських, наукових ідей та ідеологій, а також виникнення, досягнення більшості інтелектуальних, культурних рухів, таких як гуманізм і просвітництво. В економічній та фінансовій історії просопографічних досліджень небагато, але яскравим винятком є дослідження М. Буна (бельгійського науковця, професора Гентського університету) про збирачів непрямих податків у Середньовіччі. Такі дослідження завжди мають на меті «висвітлити складність середовища в конкретний час, його походження та внутрішню ієрархію за допомогою системи колективних біографій, щоб краще зрозуміти макроекономічну історію виробництва та обміну. Як і в інших галузях, тут просопографія робить важливий внесок, дозволяючи помістити щоденні події та явища в значущий контекст і розрізнити, що є ізольованим, що є винятковим, а що спільним» [35].

На думку Буна просопографія поєднує кілька дисциплін, в яких історія перетинається з іншими науками, а вивчення групи осіб стає частиною особливого контексту, в якому традиційні межі різних історичних дисциплін (історія права, історія інституцій, історія церкви, економічна історія) зникають.

Проте, під час проведення просопографічного дослідження надзвичайно важливо встановити правильну систему категорій для класифікації досліджуваної групи. Помилки у визначенні цієї групи можуть завадити отриманню точного уявлення про структуру взаємозв'язків у ній та призвести до некоректних узагальнень щодо всього суспільства.

Н. Яковенко звернула увагу на дві пастки, що можуть чекати на історика, який займається просопографією: «1) історик у деяких випадках довільно створює досліджувану мікрогрупу, що може призвести до включення в неї

людей, які насправді дуже різняться між собою; 2) джерела не завжди однаково детально висвітлюють інформацію про кожного члена мікрогрупи, тому виникає сумнів, чи можна на основі кількох осіб робити узагальнені висновки для всієї групи» [60].

Повноцінне просопографічне дослідження можливе лише для добре задокументованих обмежених груп. Просопографія суворо залежить від насиченості джерельної бази та якості інформації в ній. Якщо група дослідження занадто велика, і значна частина її учасників має неповні просопографічні дані, то проведення статистичних узагальнень стає неможливим.

Отже, просопографія є новаторським підходом до історико-біографічного аналізу особистості, що дозволяє створити детальний соціально-психологічний портрет діяча. У просопографічних дослідженнях використовують різноманітні джерела, вибір яких визначається завданням евристики – пошуком та атрибуцією інформації, потрібних для досягнення дослідницьких цілей. Це обумовлює необхідність застосування методів різних спеціальних історичних дисциплін.

РОЗДІЛ 2

ПРОСОПОГРАФІЯ: ДИДАКТИЧНИЙ АСПЕКТ

2.1 Обґрунтування актуальності використання методу просопографії в історичній освіті

У сучасному світі постійно відбуваються зміни, зумовлені особливостями культурного, політичного та економічного розвитку кожної окремої країни та світу загалом. Сьогоднішній світ охоплюють процеси демократизації, глобалізації та стрімкі перетворення в різних сферах: політичній, економічній, культурній, технічній, а також в інформаційному просторі, що охоплює всіх. Тому прогресивна і успішна Україна можлива лише за умови розвитку демократичного суспільства, головним пріоритетом якого буде не тільки соціальний, економічний чи політичний розвиток, але й всебічний ріст кожної особистості, кожного громадянина. Такому суспільству необхідна інформована, компетентна особистість, яка здатна приймати рішення, брати відповідальність за власні дії та вчинки.

Саме система освіти, яка відповідає за соціалізацію особистості, може через поступовий розвиток змінити ментальність та створити необхідні умови для формування і виховання особистості, здатної жити в громадянському суспільстві.

Закон України «Про освіту» її метою визначає: «всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору» [22]. Стаття 6 цього ж Закону України проголошує в якості основних засад державної політики у сфері освіти та

принципів освітньої діяльності, зокрема, гуманізм та «виховання патріотизму, поваги до культурних цінностей українського народу, його історико-культурного надбання і традицій» [22].

Досягти цієї мети неможливо без звернення до історії. Історична освіта відіграє ключову роль у формуванні історичної пам'яті, яка є основним чинником розвитку національної свідомості та ідентичності. Кожна нація усвідомлює свою унікальність і відрізняє себе від інших завдяки спільному розумінню минулого та спільної історії. Історична пам'ять впливає на пошук людиною своєї ідентичності в сучасному світі та на актуальні події, і таким чином минуле має силу впливати на сучасність і майбутнє. Водночас у сучасному українському суспільстві історична пам'ять часто стає об'єктом політичних маніпуляцій, що породжує протиріччя в народі й призводить до трагічних, а іноді й катастрофічних наслідків. Роз'єднана держава стає вразливою до зовнішніх впливів, і сучасна українська історія, особливо останніх років, є яскравим прикладом цього [61].

З огляду на орієнтацію сучасної школи на гуманізацію освіти та всебічний розвиток особистості дитини, важливо підкреслити роль історії в цьому процесі та визначити основні засади, на яких історична освіта реалізує гуманізацію. Розглянемо основні завдання та принципи історичної освіти.

По-перше, це формування в учнів ключових і предметних компетентностей, розвиток історичного, творчого та критичного мислення. По-друге, виховання громадянина-патріота, сприяння формуванню самосвідомості та ідентичності, розвиток загальнолюдських і національних цінностей, загальної культури, зацікавленості учнів історією, а також залучення до культурних і духовних надбань українського та інших народів. Одним із головних принципів історичної освіти є принцип гуманізації, що передбачає виховання на основі гуманістичних цінностей і традицій різних народів через конкретні приклади з історії. Це також сприяє розвитку власної думки щодо історичної реальності та розуміння її багато вимірності [39].

Отже, завдання та принципи історичної освіти чітко орієнтовані на розвиток особистості. Лише через систему ціннісних підходів, таких як «людина-особистість – народ, його культура, історія, освіта – держава і суспільство», можна реалізувати гуманістичну модель навчання та виховання [28].

Гуманізація історичної освіти проявляється через підвищену увагу до оцінки та зображення історичних постатей, акцент на цінності кожної людини як важливого елемента соціального та історичного розвитку, а також визначення ролі окремих особистостей у контексті історичних подій. Використання в даному випадку методу просопографії, який за свою мету має дослідження чітко визначених груп осіб для відтворення конкретного соціального контексту, є важливою складовою змісту шкільної історичної освіти [5].

Вивчення постатей впливає не лише на формування цілісного уявлення історії, а й на формування особистості учня. Опанування інформації про життя та діяльність історичних діячів, в середовищі суспільних процесів з розумінням їхнього перебігу, формує в учнів розвиток таких ключових компетентностей, визначених у концепції Нової української школи:

- мовна – уміння усно і письмово висловлювати свої думки, почуття, чітко та аргументовано пояснювати факти;
- компетентності у галузі природничих наук, техніки і технологій, що передбачають формування допитливості, прагнення шукати і пропонувати нові ідеї, самостійно чи в групі спостерігати та досліджувати, формулювати припущення і робити висновки на основі проведених дослідів;
- інформаційно-комунікаційна – опанування основ цифрової грамотності для розвитку і спілкування, здатність безпечного та етичного використання інформаційно-комунікаційних засобів;
- навчання впродовж життя – опанування умінь і навичок, необхідних для подальшого навчання, організацію власного навчального середовища,

- отримання нової інформації з метою застосування її для оцінювання навчальних потреб, визначення власних навчальних цілей та способів їх досягнення;
- підприємливість та фінансова грамотність передбачають ініціативність, готовність брати відповідальність за власні рішення, вміння організувати свою діяльність для досягнення цілей;
 - культурна – залучення до різних видів мистецької творчості (образотворче, музичне та інші види мистецтв) шляхом розкриття і розвитку природних здібностей, творчого вираження особистості;
 - громадянська та соціальна, які включають ідеї демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, а також усвідомлення рівних прав і можливостей. Вони передбачають вміння співпрацювати з іншими для досягнення спільних цілей, активну участь у житті класу та школи, повагу до прав інших та здатність ефективно діяти в конфліктних ситуаціях.
 - особиста та навчальна – здатність усвідомлювати внутрішні стани, ефективно управляти часом та інформацією, конструктивно працювати з іншими людьми, залишатися стійкими і керувати власним навчанням та кар'єрою [30].

Одним із ключових завдань учителя є акцентування уваги учнів на людському факторі в історії, розвиток вміння розуміти еволюцію людини та суспільства, а також аналізувати роль і значення історичних постатей у контексті минулих подій. Шкільна історична освіта неможлива без вивчення діяльності історичних постатей, адже «Люди, гідні похвали або осуду, відомі чи неznані, завжди будуть цікавими для загалу: саме вони створили світ, у якому ми живемо сьогодні» [28, с. 2]. Є сфери людської діяльності та суспільного життя, де ключову роль відіграють окремі особистості, які не лише залишають свій слід на історичних подіях, а інколи суттєво змінюють їхній хід. До переваг використання методу просопографії в історичній освіті можна віднести:

- реалізацію діяльнісного підходу в освіті (комплексне вивчення історичної епохи; визначення головної думки та сенсу історичного тексту; пояснення сутності наукових відкриттів; ров'язування складних завдань на основі комплексного розуміння певної проблеми);

- розвиток критичного мислення (розвиток аналітичних здібностей, навичок критичного та системного мислення; створення ситуації успіху в процесі навчання; визначення пріоритетів в освітньому процесі; забезпечення наступності й послідовності в опануванні навчального матеріалу та засвоєнні базових компетентностей);

- здатність визначати головне та другорядне, класифікувати вивчений матеріал, складати оціночні судження (на основі матеріалу, передбаченого модельними навчальними програмами);

- розвиток пізнавального інтересу (на основі вивчення біографій видатних постатей формується уявлення про передумови, причини та наслідки здійснених ними відкриттів, створених літературних творів, розроблених науково-технічних винаходів тощо).

Проте висвітлення історичних постатей у шкільному курсі історії має свої труднощі, оскільки їх вивчення повинно відповідати певним вимогам. По-перше, сюжети мають включати біографію особи, комплекс ідей та поглядів, які вона сповідувала у своїй діяльності, соціальне та культурне підґрунтя її дій, а також вплив цих дій на перебіг історичних подій. Важливо також проаналізувати наслідки та значення її діяльності для сучасності та майбутнього, характеристику часу та простору, а також особливості суспільства, до якого вона належала.

По-друге, кожен історичну постать потрібно зображувати, акцентуючи на її індивідуальності та характерних рисах зовнішності, доповнюючи цю інформацію відомостями про особисте життя та сім'ю.

По-третє, необхідно особливо зосередитися на психологічній характеристиці історичної постаті, розкриваючи її внутрішні якості, характер

і мотиви поведінки. Також для характеристики історичних осіб потрібно добирати фактичний матеріал, який стимулює осмислення і формування власних висновків учнями. Під час викладу навчального матеріалу на уроках слід встановлювати порівняння та зіставлення між подіями минулого, пов'язаними з діяльністю особи та сучасними реаліями [43].

Як ми вже зазначили, на історію покладено завдання гуманізації шкільної історичної освіти та освіти в цілому, що реалізується через персоналізацію та використання методу просопографії. Під час вивчення історичних особистостей відбувається виховання поваги до них через окремі героїчні моменти з їхнього життя, формується усвідомлений патріотизм до своєї держави, в якій жили і працювали ці люди. Це також сприяє розвитку особистого ставлення учня до особи та її вчинків, що згодом перетворюється на активну життєву позицію громадянина.

Незважаючи на зростаючу популярність нових дидактичних засобів, зокрема комп'ютерних технологій, найважливішим засобом навчання історії та джерелом знань в загальноосвітній школі ще довго лишатиметься шкільний підручник. Він має невичерпні можливості не лише для засвоєння і поглиблення учнями широкого спектру історичних знань, а й формування та розвитку їхніх пізнавальних та практичних умінь і навичок, що є визначальними чинниками сформованості предметно-історичної компетентності, зокрема у формуванні уявлень та знань про історичну персоналію.

Тому нами було здійснено контент-аналіз шкільних підручників з історії України для 10-11 класів, щодо відображення у них історичної особистості та потенціалу використання методу просопографії на уроці історії.

Контент-аналіз – це метод дослідження документів, що поєднує якісний і кількісний підходи, відрізняється об'єктивністю висновків і строгою процедурою. Він полягає в кількісній оцінці тексту з подальшою інтерпретацією отриманих результатів. Основне завдання контент-аналізу – визначити частоту появи в тексті певних категорій або їх ознак, якими можуть

бути символи, слова, терміни, судження, репліки чи графічні елементи. Це також включає аналіз пропорційної представленості категорій або ступеня уваги, приділеної автором тексту.

Об'єктами контент-аналізу було обрано чотири підручників з історії України, авторами яких є: О. Гісем, О. Мартинюк [23]; Г. Хлібовська, М. Крижановська, О.Наумчук [25]; Г. Хлібовська, М. Крижановська, О.Наумчук, Г. Гирич, І. Бурнейко [26].

Першим критерієм контент-аналізу є кількість документів (оповідно-описового та актового характеру), які відображають вивчення історичної особистості. Результати аналізу кількісних показників відображено у гістограмі (Рис. 2.1)

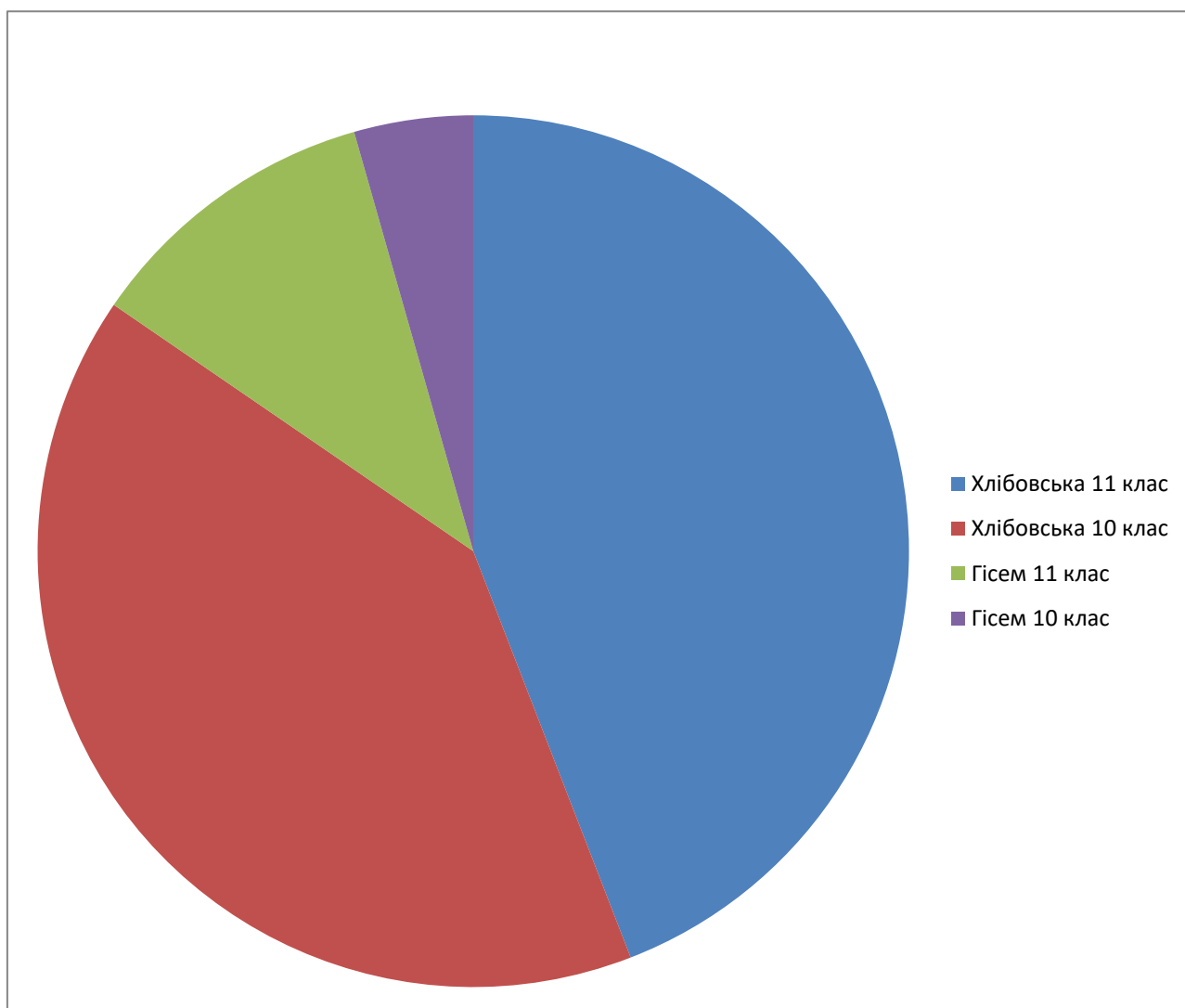

Рис. 2.1 Кількість історичних документів, розміщених у підручнику

Як ми бачимо із гістограми, найбільшу кількість історичних документів розміщено у підручниках для 10 класу авторства Г. Хлібовської, це 60 джерел, 45 з яких – це документи оповідно-описового характеру, і 15 – актового.

Проаналізуємо, як документи, вміщені у підручниках допомагають учням у вивченні історичних постатей на уроках історії, та на формування яких вмінь вони спрямовані.

Досить часто автори підручника розміщують документи, які зображують протилежні погляди історичних діячів на одну і ту ж ситуацію. На нашу думку, застосування такого прийому має багато позитивних результатів. По-перше, в учнів формується вміння аналізувати та синтезувати інформацію, критично мислити. По-друге, учні оцінюють подію з різних позицій, формують здатність визнавати і сприймати таку різноманітність, роблять висновки, і на основі цих висновків формують власне ставлення до постаті.

До прикладу, вивчаючи у 10 класі тему «Початок Першої світової війни», учням у рубриці «Мовою джерела» пропонуються: уривок із твору лідера УСДРП Симона Петлюри «Війна і українці», уривок із виступу Євгена Чикаленка про політичні засади діяльності ГУП у роки війни, уривок із програмного документу ГУР «Маніфест». Проаналізувавши матеріали учні мають виконати завдання:

1. «Дайте відповідь на запитання: Як сформулював очікування українців Симон Петлюра?» [25, с. 82]
2. «Порівняйте, як обґрунтували власну позицію Симон Петлюра та Євген Чикаленко.» [25, с. 82]
3. «Порівняйте позицію ГУР та Симона Петлюри. Чи є у них спільні стратегічні завдання? Сформулюйте своє ставлення до цих програм» [25, с. 82]

Окрім описових документів підручник містить велику кількість документів актового характеру (політичних програм, грамот, указів). Документи такого плану допомагають учням дати повну характеристику

історичній постаті, адже через текст автором якого є діяч, можна простежити напрям його думок, переконань та прагнень.

До прикладу, під час вивчення теми «Автономісти і самостійники. Порівняльний аналіз програмних документів» учням пропонують у парах опрацювати: витяг із «Нарису програми» В'ячеслава Липинського, уривок із твору Володимира Винниченка «Відродження нації», витяг із «Самостійної України» Миколи Міхновського. Після – дати відповідь на запитання:

1. «На яких засадах мала будуватися Українська держава з позиції представників партії УДХП?» [25, с. 115]
2. «Яку ідею могли реалізувати українці в період революції, на думку В. Винниченка?» [25, с. 115]
3. «Що є головною умовою існування нації на думку М. Міхновського?» [25, с. 115]

Також в апараті орієнтування підручника автори пропонують рубрику «інтернет», яка містить корисні інтернет-ресурси із текстовими, фото- та відеоматеріалами, зокрема і на просопографічну тематику. Серед них: архів творів Михайла Грушевського, фільми «Феномен у європейській та українській культурі – Агатангел Кримський», «В. І. Вернадський. У пошуках живої речовини», «Шляхи історії: Курбас», «Розстріляне відродження. Микола Куліш», «Хто такий Степан Бандера?».

Звернемося до підручника Г. Хлібовської, який охоплює курс 11 класу історії України. Як ми бачимо із гістограми, він суттєво не відрізняється від попереднього за кількістю документальних джерел.

У цьому підручнику автори часто розміщують роботу з історичними джерелами у змісті практичних завдань. Така діяльність сприяє поглибленню знань учнів та забезпечує формування інформаційної компетентності, а саме уміння читати джерела, систематизувати історичну інформацію, самостійно інтерпретувати зміст джерел.

Наведемо приклад використання історичних джерел на практичному уроці-узагальненні «Феномен шістдесятництва». Учням пропонують

об'єднатися у чотири групи та виконати завдання:

- Група №1. «Опрацюйте документ №3 з біографією Алли Горської. Що вас найбільше вразило у її життєвому шляху? Як вона загинула? Чи згодні ви з офіційною версією слідства? Чому? Розгляньте ескіз вітража співавторства Алли Горської (документ № 4). Чому його було знищено?» [26, с. 130]
- Група №2. «Опрацюйте документ №5 з біографією Василя Симоненка. Що вас найбільше вразило у життєвому шляху автора? Чи вважаєте його побиття на вокзалі збігом обставин? Чому? Прочитайте уривок із поезії Василя Симоненка (документ № 6). До кого автор звертається у творі? Яка основна ідея поезії?» [26, с. 131]
- Група №3. «Опрацюйте документ №7 з біографією Івана Світличного. Що вас найбільше вразило у його життєвому шляху? Чому він був двічі заарештований? Чи зломали його дух роки таборів і заслання? Прочитайте поезію Івана Світличного (документ № 8). Про яку тюрму йдеться у творі? Яка основна ідея поезії?» [26, с. 132]
- Група №4. «Опрацюйте документ №9 з біографією Ліни Костенко. Що вас найбільше вразило у життєвому шляху поетеси? Чому тривалий час їй було заборонено друкуватися в Україні й загалом у СРСР? Наведіть приклади її активної громадянської позиції. Прочитайте поезію Ліни Костенко (документ № 10). Про яких майстрів та підмайстрів йдеться у творі? [26, с. 133]

Порівняно із попереднім підручником, додатковий текст цього містить такі рубрики: «З Україною в серці», «Неукраїнська Україна», «Президенти України», де розміщені короткі біографічні відомості про історичних діячів періоду. Загалом таких матеріалів – 35, до кожного пропонуються запитання і завдання. Наприклад:

1. «Поміркуйте, чи є актуальними нині девіз і принцип життя Романа

Шухевича» [26, с. 75]

2. «Визначте позитивні й негативні аспекти політичної діяльності Микити Хрущова. Що переважає? Чому?» [26, с. 125]
3. «Як пов'язані діяльність Левка Лук'яненка та вислів «Віра виникає тоді, коли є мученики?»» [26, с. 150]
4. «Які почуття викликає у вас життєве кредо В'ячеслава Чорновола? Чи погоджуєтеся ви з цією думкою?» [26, с. 182]
5. «До чого закликав Глава Української греко-католицької церкви Любомир Гузар?» [26, с. 210]

Наступними за кількісною характеристикою розміщення документальних джерел є підручник О. Гісема, О. Мартинюка для 11 класу. Проаналізуємо його зміст. У підручнику вміщено 15 документів оповідно-описового та актового характеру. Вони подаються під такими рубриками додаткового тексту: «Документи розповідають», «Цікаві факти».

Авторський колектив основну увагу зосереджує на практичній діяльності учнів, яку пропонують проводити у парах, групах. На нашу думку, така практична кооперативна діяльність розвиває в учнів важливі соціальні навички, а саме: здатність до усного спілкування, комунікативні вміння, вміння чітко формулювати свої думки та сприймати позиції інших, вести дискусію, вміння працювати в команді, проявляти ініціативність. Крім того під час даної роботи поглиблюються та закріплюються теоретичні знання учнів, формуються вміння інформаційної, логічної, аксіологічної компетентностей. Прикладом такої діяльності може бути виконання практичної роботи на тему: «Повсякденне життя в місті та селі: переваги і проблеми (на прикладі України 1970-1980-х рр.)». Учням пропонують:

- «об'єднатися у малі групи; опрацювати документальні джерела історії рідного краю даного періоду; використовуючи «метод усної історії», провести інтерв'ювання представників різних груп міського й сільського населення, які жили в тогочасній Україні; визначити, які переваги й проблеми існували в їхньому житті;

презентувати класу спільні висновки, яких дійшли під час роботи» [24, с. 130].

Ще одним прикладом є спільний аналіз учнів джерел нарративного та актового характеру:

1. «Опрацюйте протокол допиту службою безпеки ОУН учительки з Кам'янця-Подільського Ольги Манич, направленої в червні 1945 р. на роботу в Тернопільську область. Обговоріть у парах. Яке завдання покладала радянська влада на вчителів, яких у післявоєнний період направляли до Західної України?» [24, с. 105]
2. «Опрацюйте лист В. Стуса, який працював учителем у м. Горлівка (Донецька обл.), до А. Малишка (1962 р.). Обговоріть у парах. Які факти викликали в автора занепокоєння? У чому він убачав їхню небезпеку для розвитку України?» [24, с. 105]

Ми вважаємо, завдання такого типу охоплюють усі сфери змісту навчання – навчальну, розвивальну, емоційно-ціннісну. Адже відбувається актуалізація та закріплення опорних знань, розвиваються вміння роботи з історичними джерелами, творча складова завдання формує в учнів емоційне сприйняття та запам'ятовування матеріалу, власне ціннісне ставлення.

Звернемося до ще одного підручника, який був об'єктом нашого контент-аналізу, це підручник для 10 класу авторської групи О. Гісем, О. Мартинюк. Він містить найменшу кількість документальних джерел – 6. Вони розміщені під рубриками «Цікаві факти» та «Спогади». До, прикладу учням пропонується ознайомитися із уривками мемуарів історичних діячів та опісля виконати завдання, наведемо пару з них:

- «П. Скоропадський писав, що він усвідомлював неминучість поразки Німеччини в Першій світовій війні й розраховував на те, що інтересам держав Антанти відповідатиме наявність добре організованої української армії як сили, здатної забезпечити сприятливий баланс сил у регіоні». Поясніть, як ви розумієте

думку гетьмана. Якою мірою здійснилося його передбачення? Чому, на вашу думку, так сталося?» [23, с. 35]

- «П. Христюк навесні 1918 р. у спогадах про Українську революцію писав, що в той час німецько-австрійське «військо стало рішачим чинником для внутрішньої політики Республіки спочатку посереднім, а потім і безпосереднім». Поясніть, як ви розумієте думку автора. Наведіть факти, які їй відповідають.» [24, с. 40]

На нашу думку, такі завдання сприяють розвиткові критичного мислення, вміння аналізувати, синтезувати інформацію, формувати та обґрунтовувати власні висновки. Проте, ми вважаємо, що підручник у своїй структурі містить недостатню кількість документальних джерел і не може використовуватись для реалізації методу просопографії.

Ще одним критерієм, за яким здійснювався контент-аналіз підручників, була кількість та зміст ілюстративного матеріалу, який відображає вивчення історичної особистості. Результати контент-аналізу відображено у гістограмі (Рис. 2.2).

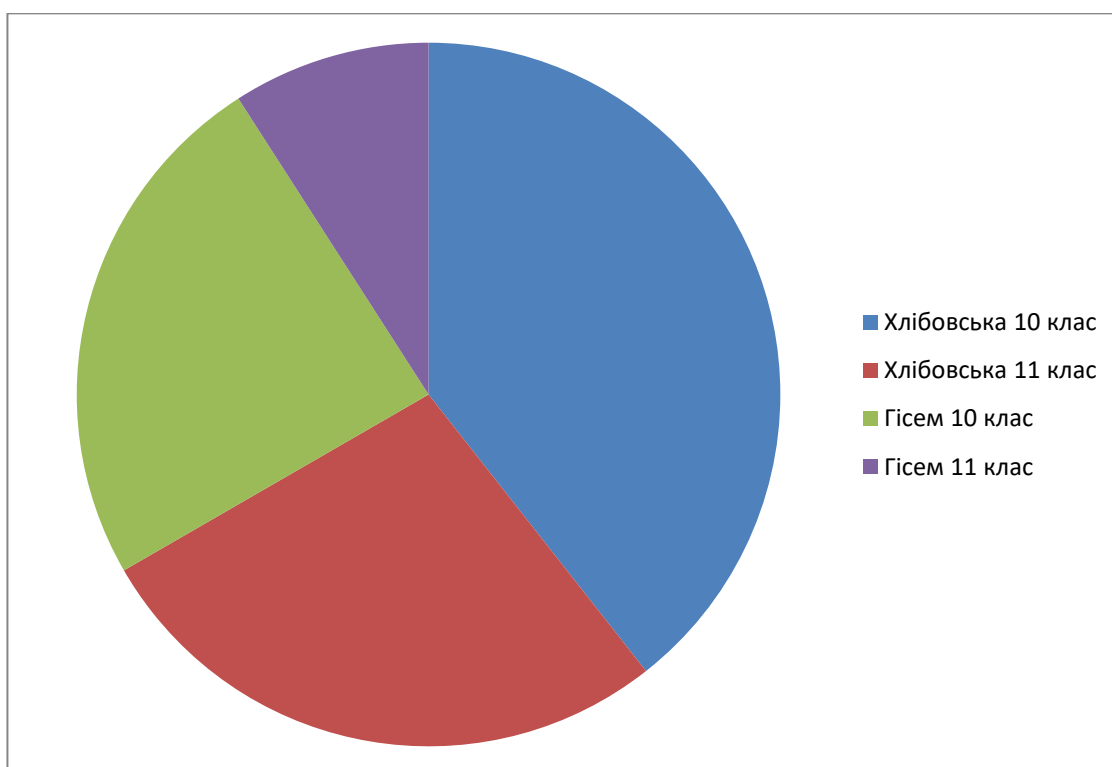

Рис. 2.2 Кількість візуальних джерел, розміщених у підручниках.

Як видно із гістограми, проаналізовані підручники мають суттєві відмінності між собою за кількістю ілюстративного матеріалу. Найбільше їх розміщено у підручниках Г. Хлібовської для 10 та 11 класів. Проаналізуємо, як вміщені у підручнику візуальні джерела допомагають учням у вивченні історичних постатей на уроках історії.

Зокрема, у підручнику за 10 клас розміщено 65 ілюстрації, що становить 23% ілюстративного матеріалу, загальна кількість якого 280. Серед зображень переважають малюнки, портрети, фотоматеріали, плакати, світлини історичних діячів. Наведемо приклади: фотографія В. Винниченка, М. Грушевського, Є. Патона, плакат 1920 року «Вибирайте до влади бідноту і середняків. Женіть у шию куркулів». Більшість зображень виконують роль унаочнення основної інформації тексту та не спрямовані на розвиток компетентностей, завдання до них пропонуються рідко. Як приклад:

- «Розгляньте ілюстрації: світлина першої шпальти газети «Боротьба», що почала виходити 1 травня 1917 року, як орган Центрального Комітету Української партії соціалістів-революціонерів та фотокартка на якій зображено С. Шемета, В. Шемета, М. Міхновського, Є. Чикаленка. Визначте, що їх об'єднує. Яку політичну силу вони представляли?» [25, с. 30]

У підручнику за 11 клас, який також вміщує велику кількість ілюстративного матеріалу, а саме 45 портретів історичних постатей, переважають зображення громадсько-політичних діячів – партійних лідерів, військових ватажків, президентів. Виділимо такі: Степан Бандера, Петро Шелест, Володимир Щербицький, Мустафа Джемільєв, В'ячеслав Чорновіл. Слід зазначити, що підручник містить і значну кількість зображень релігійних, культурних, спортивних діячів, представників дисидентського руху. До прикладу, митрополита Йосипа Сліпого, науковців Сергія Корольова, Бориса Патона, письменників Василя Стуса, Ліни Костенко, актора Богдана Ступки, тенісистки Еліни Світоліної та інших.

До багатьох ілюстрацій автори пропонують завдання, які поєднані з текстом історичних документів, що сприяє розвитку інформаційної

компетентності, а саме: здатність учнів ефективно і грамотно працювати з різними джерелами історичної інформації, будувати усні та письмові висловлювання щодо історичних фактів, історичних постатей, самостійно інтерпретувати зміст історичних джерел, критично аналізувати, порівнювати та оцінювати історичні джерела. Наприклад, під час вивчення теми «Зародження опозиційного руху», учням пропонують ознайомитися з такими видами джерел:

- «Уривок із доповіді Голови КДБ при Раді Міністрів СРСР Володимира Семичастного у ЦК КПРС від 25 липня 1962 року про розповсюдження антирадянських анонімних документів»
- «Фото зі справи Ангеліни Усикової, громадської активістки, яка поширювала антирадянські листівки у Станіславі (Івано-Франківську)» [26, с. 75]

Після учні мають дати відповідь на запитання:

1. «Поміркуйте. Чому в період десталінізації антирадянський громадський рух активізувався?» [26, с. 75]
2. «Чи можна стверджувати, що антирадянська боротьба була загальноукраїнською? Відповідь обґрунтуйте, використовуючи джерело та фото поруч» [26, с. 75]

Звернемося до підручників, які містять меншу кількість ілюстративного матеріалу. Підручник історії України для 10 класу О. Гісема містить 40 візуальних джерел. Серед яких переважають портрети, світлини скульптур, фотографії. На них здебільшого зображені політичні, громадські та культурні діячі. До багатьох ілюстрацій автори пропонують завдання, які допомагають розвивати пізнавальні здібності учнів. До прикладу, під час вивчення теми «Воєнні дії на території України в 1916 – на початку 1917 р.», учні мають проаналізувати світлину, яка зображає біженців в очікуванні роздачі їжі (Полтавська губернія) та сказати «Яку інформацію про становище біженців у Російській імперії в роки війни можна отримати за ілюстрацією?» [23, с. 20]. Або, під час проходження теми «Україна на початку Другої світової війни

(1939-1941 рр.)», учням пропонують розглянути світлину на якій Олександр Довженко виступає на передвиборчому мітингу (Гуцульщина жовтень 1939 р.) та дати відповідь на запитання: «Як ви вважаєте, про що міг говорити О. Довженко на зібранні?» [23, с. 205].

Найменша кількість ілюстрацій – 20, міститься у підручнику О. Гісема для 11 класу. Проте крім візуалізації навчальної інформації, вони спрямовані на активізацію практичної, пізнавальної діяльності учнів, розвиток критичного мислення, адже до переважної більшості зображення автори розміщують завдання та запитання.

Наведемо декілька прикладів завдань:

1. «Розгляньте ілюстрації. Порівняйте пропаганду і реальність радянської системи» [24, с. 180].
2. «Чому, на вашу думку, радянська влада вважала Й. Сліпого небезпечною особою?» [24, с. 193]
3. «Яке з наукових відкриттів Бориса Патона ви вважаєте особливо важливим? Чому?» [24, с. 215]

Також автори часто поєднують роботу над ілюстраціями з іншими видами джерел. До прикладу під час вивчення теми «Експерименти в економіці у 1950 – на початку 1960 рр.» учням пропонуються таке завдання:

- «Проаналізуйте текст джерела (спогади Павла Гонтаря, добровольця зі села В'язова Краснокутського району Харківської області, про умови життя на цілинних землях), розгляньте ілюстрацію поруч (радянський агітаційний плакат «Зберемо з цілини багатий врожай!»), дайте відповідь на запитання: Якою була ціна освоєння цілини для українців?» [24, с. 190]

Отже, як показав контент-аналіз, додатковий текст, а саме документальні історичні джерела та ілюстративний матеріал підручників з історії створюють належні умови для висвітлення історичної постаті, а саме: життєпису особи, сукупності ідей, поглядів, що визначали спрямованість її діяльності, ідейно-соціальні, культурницькі та інші засади діяльності, вплив

діяльності на конкретно історичні події, наслідки та значення діяльності історичної постаті, характеристики історичного часу і простору, особливостей соціуму, до якого належала особа. Матеріал сприяє осмисленню і підводить учнів до світоглядних висновків.

2.2 Організація просопографічних досліджень учнів під час вивчення новітньої історії

Основними завданнями сучасної освіти стають впровадження особистісно орієнтованого підходу до навчання та створення умов для того, щоб учні могли обирати власний освітній шлях. Серед факторів, які сприяють досягненню цих цілей, все частіше згадується дослідницьке навчання. Його важливість зумовлена як загальними завданнями сучасної школи, так і змістом історичної науки та пізнавальними можливостями учнів на різних етапах їхнього навчання.

Останні дослідження показують, що дослідницька діяльність учнів набуває значної ролі в освітній системі. Концептуальні основи розвитку дослідницьких методів навчання були обґрунтовані провідними українськими науковцями, такими як В. Кремень, О. Пометун, О. Савченко. Науково-теоретичні аспекти ефективного застосування дослідницької діяльності у викладанні історії детально розглянуто у працях К. Баханова, В. Власова, Н. Гупана, а практичні питання цієї тематики висвітлено в роботах П. Мороза, С. Терна, Г. Фреймана та інших [1].

Дослідницька діяльність учнів на уроках історії – це систематична пошукова робота, яка базується на опрацюванні відповідних джерел і дозволяє самостійно виявити сутність історичних подій, явищ та процесів. Така діяльність передбачає етапи, притаманні науковому дослідженню: визначення історичної проблеми для дослідження, ознайомлення з джерелами та їх аналіз, проведення самого дослідження, аналіз отриманих результатів, узагальнення та формулювання висновків, оформлення підсумків дослідження [19].

Сучасні концепції безперервного навчання впродовж життя вимагають нових підходів до учнівських досліджень, що передбачають використання як емпіричних, так і теоретичних методів. До емпіричних методів можна віднести: виявлення та фіксацію фактів, структурування отриманих даних у вигляді схем, таблиць, графіків, проведення анкетувань тощо. Серед теоретичних методів навчання найчастіше використовуються: аналіз і синтез різних джерел з питань вітчизняної та світової історії, аналогія, порівняння, систематизація, узагальнення основних фактів і понять, а також визначення та обґрунтування закономірностей історичного розвитку.

Освіта ХХІ століття ставить нові вимоги до організації дослідницького навчання на уроках історії, які, на нашу думку, полягають у наступному:

1. Дослідження історичного матеріалу, який вивчається на уроці, має здійснюватися не лише шляхом читання підручника, а через роботу старшокласників із різноманітними джерелами (історичні документи, уривки з наукових праць, публіцистики, художньої літератури, карти, ілюстрації тощо). Це дозволить поєднувати та взаємозбагачувати інтелектуальний і дослідницький аспекти навчання.

2. Учням мають надаватися можливості для роботи з джерелами, що представляють різні точки зору на обговорювані теми, розкриваючи багатонаціональний і багатокультурний характер історії.

3. Дослідницька діяльність учнів повинна мати міжпредметний та міжкурсовий характер, що посилює інтегративність навчального процесу.

4. Учні повинні мати можливість презентувати свої дослідження в різноманітних сучасних формах, таких як проекти, дискусії, комп'ютерні презентації тощо [20].

Зміст сучасної історичної освіти традиційно поєднує знанневий компонент, що розкриває суть історичних подій та процесів, які відбуваються в ході розвитку людства, а також систему вмінь, навичок, досвід діяльності та емоційне ставлення до історичних фактів. Щодо дослідницької діяльності

учнів, вона передбачає свідомий вибір старшокласниками глибшого вивчення та дослідження як окремих питань, так і всього курсу. Дослідницький підхід спрямований на вдосконалення формування навчально-пізнавальних навичок і предметних компетентностей учнів, важливість яких визначається підвищенням теоретичного рівня викладання історії у старших класах, збільшенням обсягу фактичного матеріалу, а також метою навчання та його кінцевими результатами [20].

Розглянемо найпростіші варіанти самостійної наукової діяльності школярів.

Написання повідомлення є першим прикладом самостійної наукової роботи учня з історії. Як і будь-яка наукова праця, воно повинно мати чітко визначену структуру, обсяг та відповідне оформлення. Під час підготовки повідомлення обов'язково слід використовувати додаткові джерела: енциклопедії, наукову та науково-популярну літературу, статті в пресі та Інтернеті тощо. Важливо навчити учнів критично оцінювати інформацію, перевіряти авторство, надавати перевагу джерелам, написаним фахівцями, та авторитетним виданням. Наприклад, повідомлення на тему «Степан Бандера: борець за незалежність України» може включати такі розділи: дитинство та юність, боротьба проти репресивних режимів, арешти та переслідування, вбивство, спадщина Степана Бандери, власне ставлення до постаті на основі вивченого матеріалу, список використаних джерел [21].

Написання доповіді є самостійним видом науково-дослідницької діяльності, в якому автор викладає суть досліджуваної проблеми, різні точки зору, а також свої власні погляди на неї. Цей формат наукової роботи може стати корисним як проміжний етап підготовки наукової роботи для конкурсу захисту Малої академії наук. Тематика доповідей може бути різноманітною, наприклад: «Симон Петлюра: диктатор чи визволитель?», «Нестор Махно: батько анархізму в Україні», «Українська інтелігенція в радянський період», «Українська діаспора: історія і сучасність». Структура доповіді повинна включати: короткий огляд теми, актуальність дослідження, мету, історичний

контекст, життєвий шлях та діяльність історичної постаті, характеристику соціальних, економічних і культурних зв'язків певної соціальної групи, підсумки дослідження та особисті висновки [21].

Написання есе є формою дослідницької роботи учня, в якій школяр викладає власну позицію щодо певної проблеми у вигляді короткого твору. Ця форма роботи сприяє активізації мислення учнів, дозволяє їм проявити ініціативу, знаходити необхідні аргументи, порівнювати їх, зважувати та робити логічні висновки. Як це реалізувати? Слід навчити учнів формулювати тему у вигляді дилеми. Наприклад: «Чи могла людство уникнути Першої світової війни?», «Чи можна було досягти перемоги в українській революції початку ХХ століття, роль політичних лідерів у процесах?», «Чи було доцільним рішення продовжувати бойові дії Української Повстанської Армії після відступу німецьких військ?» Учні шукають аргументи на підтримку своєї точки зору, потім – аргументи проти неї, аналізують їх важливість і роблять обґрунтований висновок. Важливо обмежити обсяг есе, щоб учні навчилися лаконічно формулювати свої погляди. Крім того, важливо навчити їх використовувати альтернативні джерела інформації, зокрема альтернативні першоджерела [20].

Робота з візуальними джерелами. Візуальні джерела найкраще відображають історичну реальність. Однак, враховуючи це, важливо навчити учнів критично до них ставитися. Наприклад, фільми та відео можуть бути постановочними. Фотографія, на якій зображено десяток людей на широкому плані, може використовуватися як ілюстрація масового протесту. Саме так були створені фото перших більшовицьких виступів проти царського режиму. Кадри з «кінодоказу» про знищення нацистами «Дніпрогесу» вражають, але якщо придивитися, можна помітити монтаж: кадри з пікіруючим бомбардувальником та вибухи в Дніпрі, що відбуваються за сотні метрів від греблі ГЕС. Аналіз джерела завжди починається з його вивчення: які деталі ви бачите та чуєте? Хто ці люди? Що вони роблять? Які висновки можна зробити на основі різних деталей? Варто навчити учнів пов'язувати нову інформацію з

уже відомою: який це історичний період? Яка країна? Яка подія? Після цього учням слід навести аргументи на підтвердження своїх висновків: що свідчить про це? Чому ви так вважаєте? Як ви прийшли до такого висновку? Не варто ставити питання, що потребують простих відповідей «так» або «ні», наприклад: «Чи є Сталін тираном?» або «Чи був більшовицький режим повністю брехливим?». Замість цього слід формулювати завдання так, щоб залучити творчість школярів:

1. Проведіть пошукову роботу та підберіть 10 візуальних історичних джерел – карикатур на тему Йосипа Сталіна. Обґрунтуйте свій вибір.

2. Підготуйте презентацію, яка відповідатиме на запитання: Як ви охарактеризуєте особу Сталіна, спираючись на джерела? Чому? Які факти підтверджують вашу думку? Як можна охарактеризувати більшовицький режим? Чому так? Як ви прийшли до цього висновку?

Ще одним видом наукової діяльності школярів може бути створення тематичних проєктів. Зупинимось на цьому методі детальніше.

Проєктне навчання – це педагогічна технологія, орієнтована на застосування знань і придбання нових шляхом самоорганізації і самоосвіти учнів. Сьогодні цей підхід вважається одним із найбільш перспективних видів навчання, оскільки створює умови для творчої самореалізації учнів, підвищує їхню мотивацію до здобуття знань і сприяє розвитку інтелектуальних здібностей. Під час впровадження цього підходу в навчальний процес розв'язуються ключові дидактичні завдання:

- заняття не обмежуються лише засвоєнням певних знань, умінь і навичок, а спрямовані на практичну діяльність учнів, впливаючи на їхню емоційну сферу;

- учні отримують можливість займатися творчою діяльністю в межах заданої теми, самостійно здобуваючи інформацію не тільки з підручників, а й з інших джерел. При цьому школярі вчаться самостійно мислити, знаходити й вирішувати проблеми, використовуючи знання з

різних областей, прогнозувати результати та можливі наслідки різних варіантів рішень, а також встановлювати причинно-наслідкові зв'язки;

- у проєктній діяльності реалізуються різноманітні форми організації навчальної діяльності, під час якої відбувається взаємодія між учнями, а також між учнями і вчителем, роль якого змінюється: він перестає бути лише контролером і стає рівноправним партнером і консультантом;

- весь процес проєктної роботи зосереджений на учнях, що дозволяє врахувати їхні інтереси, життєвий досвід і індивідуальні здібності;

- зростає індивідуальна та колективна відповідальність учнів за виконання конкретних завдань у рамках проєкту, оскільки кожен учень, працюючи індивідуально або в малих групах, має представити результати своєї роботи всій групі;

- спільна робота в рамках проєкту навчає учнів завершувати розпочате, оскільки вони повинні задокументувати результати своєї праці, що може включати написання повідомлень, створення аудіо- чи відеозаписів, оформлення альбомів, колажів, стінгазет тощо[10].

Використання проєктів у процесі вивчення історії має такі характерні риси:

1. Глибокий аналіз подій: завдяки проєктам учні отримують можливість детальніше розібратися у складних подіях та процесах ХХ і ХХІ століть, краще зрозуміти їх причини та наслідки.

2. Критичний підхід до історії: проєктна діяльність сприяє розвитку вміння аналізувати інформацію, виявляти можливі спотворення фактів та інтерпретації.

3. Дослідницький метод: робота над проєктами дозволяє учням займатися дослідженням, вивчати джерела та формулювати власні висновки.

4. Врахування альтернативних точок зору: проектне навчання дає змогу підкреслити різноманітність історичних інтерпретацій, що дозволяє учням розглядати події з різних позицій та самостійно обирати напрями дослідження [36].

Щоб роботи учнів у проектній діяльності була успішною потрібно дотримуватися вимог: наявність важливої проблеми дослідницького чи творчого характеру (завдання), яка потребує комплексних знань та дослідницького підходу для її вирішення; практична, теоретична та пізнавальна цінність очікуваних результатів; самостійна діяльність учнів, яка може бути індивідуальною, парною або груповою; структурована змістова частина проекту з поетапним зазначенням результатів; застосування дослідницьких методів, що включають визначення проблематики, формулювання гіпотези її вирішення, обговорення методології дослідження, оформлення підсумкових результатів, аналіз отриманих даних, підсумки, корекцію і висновки [51].

За домінуючим методом або видом діяльності проекти прийнято розрізняти на дослідницькі, творчі, рольово-ігрові, інформаційні, практично-орієнтовані. Наведемо декілька прикладів історичних проектів: історичні реконструкції, дослідження архівних джерел, створення історичних документальних, біографічних фільмів, казок, мультфільмів, усно історичний проект, віртуальні екскурсії, створення музею історії, історичної карти...

Опишемо етапи організації дослідницької роботи учнів 11 класу у рамках реалізації проекту «Історики, які захищають Україну».

1. Пошуковий – учні визначають загальний напрямок дослідження, аспекти, які будуть вивчатися, мету та завдання проекту.

Постановка проблеми. Історія – це не лише сукупність фактів і дат, це живі люди, які формують націю, її свідомість та ідентичність. Сучасна Україна живе в особливий історичний момент, коли війна з російською федерацією не лише об'єднала націю, а й дала багатьом громадянам можливість проявити свою любов до Батьківщини. Серед них – українські вчителі історії, які,

залишивши підручники й лекції, одягнули військову форму і стали на захист держави. Їхній внесок у боротьбу за незалежність неоціненний, адже тепер вони не лише розповідають про історію минулих часів, формують історичну пам'ять, а й власноруч, своєю титанічною працею творять нові сторінки сучасної історії України.

Коли ми говоримо про українських учителів історії, що взяли до рук зброю, особливо важливо розповісти їхні особисті історії. Кожен із них мав власний шлях до війни, кожен пройшов крізь свої сумніви й страхи, але все ж зробив рішучий крок. Для багатьох із них цей вибір був непростим, адже позаду залишились рідні класи, учні, наукові дослідження. Проте обов'язок перед державою і майбутніми поколіннями перевершив усе. Вони не просто захищають свою землю, а й захищають ті цінності, які протягом років вкладали в своїх учнів: право на свободу, ідентичність, право на власну історію, культуру та традиції. Їхні особисті приклади – це уроки мужності, відповідальності та патріотизму, які не можна знайти в підручниках, але про які ми повинні говорити.

Мета проекту: дослідити та висвітлити особисті історії українських істориків та вчителів історії, які вступили до лав ЗСУ та захищають державу на фронті.

Завдання проекту:

- Група дослідників біографій: зібрати інформацію про українських вчителів історії та істориків, які боронять Україну; підготувати короткі біографії та описати їхній шлях від викладацької діяльності до участі в бойових діях.
- Група інтерв'юєрів: організувати інтерв'ю з вчителями історії, які воюють або брали участь у війні; записати їхні особисті розповіді про причини участі в захисті держави, вплив війни на їхнє бачення історії та майбутнє України.

- Група документалістів: підготувати відео або мультимедійну презентацію, яка б розповіла про особисті історії цих людей, їхню мужність та внесок у захист держави.

- Група аналітиків: проаналізувати роль вчителів історії у формуванні історичної пам'яті та їхній внесок у майбутню історію України, яку вони зараз творять на полі бою; написати рефлексії на тему: «Як сучасна війна змінює історичну свідомість суспільства».

- Група творчого оформлення: підготувати візуальні матеріали (плакати, альбоми, колажі), що ілюструють життя та діяльність вчителів історії під час війни, створити фінальну презентацію проєкту для показу в школі або на тематичному заході.

2. Аналітичний – відбір джерел. Джерела: біографії, спогади та інтерв'ю, публікації в ЗМІ та соціальних мережах, документи, звіти громадських організацій, відеоматеріали, фотодокументи з відкритих джерел. Учні критично оцінюють надійність джерел та перевіряють факти.

3. Практичний – написання тексту, структурування матеріалів. Учні порівнюють зібрані дані, шукають спільні риси та унікальні випадки, описують життєвий та професійний шлях істориків, формулюють висновки щодо їх внеску у боротьбу за незалежність України. Приклади постатей:

- Сергій Колесніченко – вчитель історії із Кропивницького. «На уроках історії я розповідав про патріотизм, державність, необхідність захищати Україну. І коли виникає необхідність захищати свою сім'ю зі зброєю в руках, мусиш це робити. Це не те, що конституційний обов'язок, ти в принципі маєш так робити» [4].

- Вадим Джувага – історик із Маріуполя. «Історику не треба пояснювати, що таке наш заклятий сусід, і яку мету ставлять російські можновладці. росія мала напасти – і напала. Українська нація мусила згуртуватися – і згуртувалася [40].

- Максим Осадчук – уродженець Алушти, колишній викладач історії у Сімферополі. «Свобода і щастя не падають з неба, а досягаються

в боях. Добро має бути з кулаками і має вміти за себе постояти. Я навчився цього у Криму в 2014 році, коли ми були беззбройними мирними активістами Євромайдану, а потім – руху спротиву російській окупації Криму. Нині ситуація зовсім інша. Наразі ми маємо всі можливості для повноцінного збройного опору. І ми це робимо» [57].

- Олександр Хоменко – кандидат історичних наук, письменник, автор низки віршів та есеїв. «Війна не питає, хто готовий, а хто неготовий. Вона просто приходить. Наше стрижневе завдання – зупинити цю російську потвору, загнавши її назавжди у прірву» [42].

- Іван Фацинець – вчитель історії та захисту України зі Львова. «Не змогли попередити війну – тепер потрібно боротись. Я завжди говорив про патріотизм та націоналізм, про громадянську свідомість і відповідальність. До повномасштабного вторгнення школа була моєю сферою відповідальності і, сподіваюсь, для своїх учнів я зумів сформуванати державницький світогляд. Тепер я не міг відмовитись від своїх слів і вважаю, що у Збройних силах України я більш корисний. Думаю, мій приклад є ще одним показником для дітей, як повинен чинити кожен громадянин» [56].

4. Презентаційний – учні створюють якісну візуальну презентацію проєкту для публічного захисту. Вона може бути у вигляді PowerPoint-презентації або інфографіки. Для цього учні можуть використовувати фотографії, карти, короткі відеоматеріали або графічні зображення, що ілюструють діяльність істориків під час війни. Презентація повинна бути чіткою, структурованою та охоплювати всі важливі аспекти проєкту: тему, завдання, висновки.

5. Захист проєкту та рефлексія. Завершальний етап дослідження, учні звітують про проведену ними роботу, обговорюють аспекти, які були для них цікавими, які важкими, що вони дізналися нового, як це вплинуло на їх усвідомлення сучасних подій.

Оцінювання проєктної діяльності учнів є складним завданням, оскільки традиційні методи, орієнтовані на перевірку знань і розуміння, не завжди є достатньо ефективними. Процес оцінювання відбувається на кожному етапі виконання проєкту. Наприклад, під час підготовчого етапу можна оцінювати вдалий вибір теми, обґрунтування актуальності обраної проблеми, а також активність учнів під час обговорення напрямків роботи та методів дослідження. На етапі реалізації проєкту оцінюється процес створення робочої версії портфоліо: відповідність календарному плану, ведення щоденника дослідницької роботи, підготовка тез, чернеток висновків та ілюстрацій. Оцінювання також проводиться в ході проміжних обговорень результатів у групах.

Щоб забезпечити об'єктивне оцінювання проєктів, необхідно заздалегідь визначити чіткі критерії та ознайомити учнів з ними. Наприклад:

- актуальність та значущість порушених проблем, відповідність темі, що досліджується;
- активність кожного учасника проєкту з урахуванням його індивідуальних можливостей;
- достатня глибина дослідження проблеми та використання знань з інших галузей;
- аргументованість прийнятих рішень, здатність обґрунтувати свої висновки;
- естетичне оформлення результатів роботи.

Отже, просопографічні дослідження є ефективним інструментом особистісно-орієнтованого навчання, їх застосування дозволяє учням не лише засвоювати факти, але й розвивати навички критичного мислення, аналізу історичних джерел та самостійного наукового пошуку. Учні глибше осмислюють історичні події через біографічні приклади окремих історичних осіб, що сприяє кращому розумінню соціальних, політичних та культурних процесів епохи. Виконання таких видів самостійної дослідницької роботи як: підготовка повідомлень, доповідей, написання есе та вивчення візуальних

джерел, розвивають вміння аналізувати інформацію, формулювати власні думки та робити висновки. Проектне навчання забезпечує систематичну роботу учнів над конкретними дослідницькими завданнями, сприяє творчій самореалізації учнів, підвищує їхню мотивацію до здобуття знань, сприяє розвитку інтелектуальних здібностей. Такі проекти можуть бути спрямовані на створення історичних презентацій, розробку тематичних досліджень, написання коротких біографічних нарисів. Це дозволяє інтегрувати знання з різних предметів, таких як історія, література та соціологія, розвивати міждисциплінарні компетентності.

2.3 Аналіз кейсу використання цифрових ресурсів для реалізації методу просопографії

Окрім традиційних засобів і методів, важливу роль у застосуванні просопографічного підходу та вивченні історичних постатей відіграють цифрові ресурси. У сучасну еру технологій науковці, викладачі та методисти наголошують на потребі оновлення методик викладання історії та пошуку нових форм роботи, які б підвищували ефективність навчання, зацікавлювали учнів і сприяли розвитку їх інтелектуальних та творчих здібностей. Зацікавити учнів стає дедалі складніше, тому поряд із традиційними методами з'являються нові, нестандартні прийоми. Серед них особлива увага приділяється інтерактивним вправам та іграм, які можна виконувати за допомогою онлайн-інструментів [6].

Першим онлайн-сервісом, який варто розглянути, є LearningApps. Завдяки цьому ресурсу вчитель може створювати та зберігати різні мультимедійні дидактичні завдання. Цей конструктор інтерактивних вправ дозволяє учням перевіряти та закріплювати свої знання в ігровій формі як на уроці, так і вдома. Для використання платформи вчителю необхідно зареєструвати обліковий запис, заповнивши аплікаційну форму. У своєму «кабінеті» вчитель може створювати інтерактивні вправи за допомогою

шаблонів, які надає сервіс. Кожен користувач може зберігати свої завдання у розділі «Мої справи», а також створювати профілі для учнів з індивідуальними паролями, що формує клас або групу «Мої класи», де можна призначати окремі справи або їх збірки. Серед переваг LearningApps – можливість додавати зображення, відео- та аудіофайли у завдання, а також широкий вибір шаблонів для дидактичних вправ.

Наприклад, існує шаблон для заповнення пропусків, який можна використати для створення завдання на кшталт «Історична реконструкція» або «Реставратор». У такій вправі учні повинні вставити пропущені слова – дати, події, факти з життя та діяльності певної історичної постаті в текст або історичний документ.

Інший варіант завдання – «Пазл», де учні, відповідаючи на запитання, поступово відкривають частини зображення історичної особи, про яку йдеться в питаннях, і в результаті складають повний портрет. Використання пазлів на уроках історії є ефективним методом зацікавлення учнів. Така гра не тільки захоплює, але й сприяє розвитку уваги, підвищує пізнавальну активність, що полегшує засвоєння матеріалу, допомагає запам'ятовувати історичні постаті та розпізнавати їх візуально [8].

На уроках закріплення знань можна запропонувати учням дидактичні ігри, такі як «Найрозумніший» або «Перший мільйон», які можна реалізувати за допомогою онлайн-сервісу. Ці вікторини передбачають відповіді на запитання різної складності, за які учні «заробляють» віртуальні гроші. Сервіс дозволяє кільком учасникам виконувати завдання одночасно, що додає елемент змагання на швидкість. Така конкуренція мотивує учнів працювати швидко та ефективно, що сприяє якісному закріпленню знань.

Сервіс також пропонує шаблони для створення різноманітних вправ. Наприклад, у завданні на пошук пари учні можуть встановлювати відповідність між історичним діячем і його портретом або подією, пов'язаною з ним. У вправах на класифікацію учням можна запропонувати розподілити велику кількість біографічних фактів між відповідними діячами. Вправа

«Хронолітак» дозволяє учням розташовувати події з життя постаті на числовій прямій у хронологічному порядку. У вправі «Де це?» учні повинні позначати на карті місця або міста, де відбувалися події з життя історичного діяча, відповідаючи на запитання та ще багато інших вправ.

Ще однією дидактичною грою, яку можна створити за допомогою цього сервісу, є кросворд, який ефективно та цікаво допомагає перевірити знання учнів. Кросворди сприяють підвищенню інтересу до історії, формуванню творчого мислення, розвитку предметних компетентностей, а також активної пізнавальної діяльності, допитливості й спостережливості. Вони також тренують пам'ять і увагу. Під час створення кросворду вчитель може вибрати ключовим словом прізвище історичної постаті, а учні, відповідаючи на питання про її біографію, поступово розгадають її особистість. Окрім того, сервіс дозволяє додавати запитання з використанням відео, фотографій та аудіоматеріалів.

Наступним цифровим ресурсом, який ми розглянемо, є багатофункціональна платформа для створення різноманітних графічних матеріалів Canva. Завдяки великій колекції шаблонів, зображень, шрифтів та ілюстрацій цього сервісу, втілити будь-яку креативну ідею стає легко. Інтуїтивно зрозумілий інтерфейс дозволяє працювати в Canva навіть користувачам без спеціальних навичок, що дає можливість зосередитись на змісті, а не на технічних аспектах. Canva ідеально підходить для вчителів, які прагнуть заощадити час, отримуючи при цьому якісний і професійний результат. З його допомогою можна швидко та легко створювати візуальний контент, роблячи уроки більш захопливими [47].

Основні можливості, що доступні в базовій (безкоштовній) версії платформи, включають: редагування фотографій: застосування фільтрів, обрізання зображень, покращення якості; каталог редагованих шаблонів: презентації, плакати, буклети, пости для соцмереж, закладки для підручників, розклади занять тощо; бібліотека зображень, кліпартів (зображення з прозорим фоном), іконок, інфографік та іншого графічного контенту;

можливість додавати власні зображення в шаблони; спільне редагування документів [47].

Під час вивчення видатних особистостей на уроках історії інструментарій платформи можна використовувати для створення:

- інфографіки про історичну постать, яка міститиме ключові моменти життя та діяльності. Наприклад, зробити часову шкалу важливих подій із життєпису Степана Бандери, додавши зображення, дати і короткі описи;
- постера з цитатами певного діяча, що відобразатиме систему його поглядів та переконань, додавши відповідний фон, що характеризуватиме епоху.
- презентації, використовуючи шаблони для структурованого подання інформації про видатну персону, що включатиме факти із життя, політичну діяльність і вплив на перебіг історичних процесів;
- карток із короткими біографіями. Як варіант, зробити серію карток за галузями: політики, військові лідери, представники мистецтва, громадські діячі...
- плакатів до тематичних уроків. Приклад – до теми «Дисидентський рух в Україні та його особливості», із зображеннях ключових учасників подій;
- газети від імені історичної особи.

Приклад колективної учнівської роботи до уроку узагальнення за розділом «Початок української революції» – газета «Вільна Україна».

Дата випуску: 20 листопада 1917 року

Головний редактор: Михайло Грушевський

Заголовок: УКРАЇНА ОГолошує про свою незалежність!
 Центральна Рада проголосила III Універсал – український народ отримує свободу!

- Стаття 1: Проголошення Української Народної Республіки

Автор: Михайло Грушевський

- Стаття 2: Соціальні реформи – пріоритет нової республіки

Автор: Симон Петлюра

- Стаття 3: Заклик до єднання в боротьбі за свободу України

Автор: Володимир Винниченко

- Стаття 4: Українське військо – на захисті кордонів республіки

Автор: Симон Петлюра

Оголошення: Громадські збори: 25 листопада 1917 року, Київ, Софійська площа. Обговорення Універсалу та майбутніх кроків.

Цитата дня: «Немає більшого щастя для нації, ніж вибороти свою свободу. Ми стоїмо на порозі нової ери, і наші руки тримають ключі до її дверей. – Михайло Грушевський

На нашу думку під час виконань завдань такого типу відбувається актуалізація та закріплення опорних знань, розвиваються вміння роботи з історичними джерелами, творча складова завдання формує в учнів емоційне сприйняття та запам'ятовування матеріалу. До того ж, інноваційна спрямованість навчального процесу призводить до змін у педагогічній практиці, спрямування методів на усвідомлене і творче навчання учнів, розвиток їхніх особистих якостей – самостійності у прийнятті рішень, творчого підходу у навчанні, ініціативності, наполегливості. І як найкраще для формування цих якостей також підходить використання ментальних карт, тобто графічного відображення процесів багатовимірного мислення, деревовидна схема, яка зображує слова, ідеї, задачі та інші поняття, пов'язані гілками, що відходять від центрального поняття або ідеї [41].

Сервіс Canva надає безліч інструментів для створення таких карт. Для цього потрібно виконати наступні кроки:

- увійти у свій обліковий запис або зареєструватися на платформі;
- у пошуковому рядку ввести «mind map» або «ментальна карта» та обрати один із запропонованих шаблонів. Canva пропонує

різноманітні готові макети ментальних карт, які можна легко адаптувати під будь-яку тему.

- задати основну тему, додати категорії, під категорії, зображення, графічні елементи...

У вузлах карти можуть міститися: простий текст, картинка, аудіо файл, посилання на відео сюжет, дата (календар), карта (GoogleMap), або прикріплений файл. Підтримується спільна робота над картою, що може дозволити учням виконувати проектну діяльність чи спільні творчі домашні завдання.

Під час складання схем-портретів важливо враховувати вік учнів: для середніх класів такі схеми мають бути більш символічними, а для старших – більш текстовими. Схема-портрет повинна бути повною та завершеною. Вона може бути єдиною та цілісною, або складатися з кількох блоків, таких як: «Етапи життя», «Діяльність» (наукова, політична, культурна), «Сфери життя» (суспільна, особиста), «Характер і особисті якості» тощо. Важливо, щоб схема-портрет відображала складність і неоднозначність оцінки діяльності особи. Для кожного історичного діяча слід підбирати окрему форму, яка найкраще передає його діяльність, і доречно використовувати кольорову гаму для візуалізації. Гнучкість цих карт дозволяє використовувати їх для розгляду будь-яких тем чи навчальних питань з історії на різних етапах уроку та для проведення різних типів занять. Наприклад, під час вивчення нового матеріалу схема-портрет може слугувати візуальним інструментом. Ефективніше не просто показувати готову схему, а поступово її складати, щоб учні крок за кроком «будували» образ історичної особи. На семінарських заняттях учні можуть виступати з доповідями про різні аспекти життя й діяльності історичної постаті, а схема-портрет стане підсумковим етапом уроку. Також її можна використати як творче домашнє завдання, організувавши на наступному уроці конкурс робіт. На підсумкових або повторювальних уроках можна порівнювати різні схеми-портрети, наприклад, Володимира Винниченка та Симона Петлюри [9].

Ментальні карти мають перевагу в тому, що поєднують елементи як логічного, так і образного мислення. Вони краще сприймаються, ніж звичайні списки, графіки, таблиці чи тексти, оскільки активізують обидві півкулі мозку та відповідають структурі людського мислення – асоціативного, ієрархічного й візуального. Такі карти сприяють розвитку навчально-пізнавальних компетенцій школярів, розвиваючи їхні інтелектуальні та творчі здібності. Крім того, використання ментальних карт економить до 50% часу на створення конспекту, зосереджує увагу на ключових моментах та створює візуальні асоціації, що поліпшує процес запам'ятовування [27].

В останні роки в освітній сфері набули популярності такі тренди, як інтерактивне навчання, гейміфікація та застосування цифрових технологій, включно із соціальними мережами. Ці інструменти мають значний освітній потенціал: вони зручні для користування, покращують взаєморозуміння між вчителями та учнями, стимулюють розвиток креативності, візуального мислення та ініціативності. Інформація подається в доступних форматах (фотографії, текст, короткі відео), що дозволяє контролювати темп її засвоєння. Якісний контент може піднімати актуальні питання, сприяти популяризації історії та науки. Соціальні мережі допомагають подолати психологічні бар'єри, дають можливість учням розвивати креативний підхід до вибору та опрацювання матеріалів, вдосконалювати цифрові навички та здатність працювати в команді.

Одним із завдань, яке учні можуть виконувати в Instagram (зручний і популярний інструмент для редагування фотографій, який дозволяє швидко ділитися ними з друзями), є створення профілю історичної постаті або представника певної епохи. Щоб школярі глибше занурились у вивчення історичних процесів та використовували нестандартні джерела, профіль може бути оформлений від імені самого історичного персонажа. Це дозволить не тільки передати його думки, а й викликати емоційне залучення як у авторів сторінки, так і у її відвідувачів [15].

Наведемо приклад навчального проєкту з історії України для учнів 10 класу:

Тема проєкту: «Розстріляне відродження: доля духовно-культурного та літературно-мистецького покоління 1920-1930-х рр.».

Завдання для учнів:

- створити сторінку у соціальній мережі Instagram для Будинку «Слово» у Харкові;
- наповнити сторінку інформацією із біографії мешканців будинку, їх творчим та життєвим шляхом, доповнити контент уривками із творів літераторів – представників «Розстріляного відродження».

Для виконання проєкту клас об'єднується на три групи:

1. «Біографісти», які вивчають біографії літераторів, підбирають факти із життя.
2. «Літературні поціновувачі» – підбирають найкращі твори авторів, влучні цитати для наповнення сторінки.
3. «Дизайнери» – займаються візуальним наповненням сторінки, оформленням постів, виставленням геолокацій.

Роль вчителя у процесі: рекомендує джерела отримання інформації; створює умови для активності школяра; супроводжує увесь процес роботи порадами (за потреби); вносить свої пропозиції по наповненню сторінки.

У виконанні школярами такої роботи ми вбачаємо ряд переваг для реалізації методу просопографії: залученість у процес і мотивація вивчення предмету; розвиток творчого потенціалу учнів; поглиблення знань з теми, життя та діяльності історичної постаті; розвиток навичок комунікації, цифрової грамотності.

Оскільки ми аналізуємо рівень творчої активності учнів і їхній пізнавальний інтерес як один із показників особистісного зростання, що сприяє підвищенню якості навчання, вчителю важливо створити педагогічні умови, які сприятимуть розвитку особистості дитини. Ще одним інструментом, що використовується на уроках історії для формування

атмосфери творчого пошуку і максимального розкриття здібностей учнів за допомогою інформаційних ресурсів, є веб-квести.

«Веб-квест (webquest) у педагогіці – це завдання, що має проблемний характер і містить елементи ролівої гри, для виконання якого використовуються інформаційні ресурси з Інтернету» [11, с. 5]. Основною характеристикою освітніх веб-квестів є те, що частина або вся необхідна інформація для самостійної чи групової роботи учнів розміщена на різних веб-сайтах. Завдання веб-квеста складаються з окремих блоків питань та списків адрес в Інтернеті, де можна знайти потрібну інформацію. Питання формулюються так, щоб під час відвідування сайту учні були змушені вибирати матеріал, виділяючи основні моменти з отриманої інформації [11].

Web-квести можуть бути як короткостроковими, так і довгостроковими. Короткострокові проекти мають на меті здобуття знань та їх інтеграцію в уже наявну систему знань. Робота над таким web-квестом може тривати від одного до трьох навчальних занять. Довгострокові web-квести, навпаки, спрямовані на розширення та уточнення понять. По завершенні довгострокового web-квесту учень має вміти проводити глибокий аналіз отриманих знань, трансформувати їх і опанувати матеріал настільки, щоб створити власні завдання за темою. Пошуковий характер цієї технології активізує дослідницьку діяльність учнів. Доступ до Інтернету відкриває численні можливості для вибору джерел інформації, а пошук і обробка даних сприймаються як інтерактивна взаємодія між учнями та комп'ютером, де комп'ютер виступає в ролі комунікаційного партнера. При роботі з великими обсягами інформації в учнів формуються вміння та навички критичного мислення, здатність робити вибір і нести за нього відповідальність, а також оцінювати ефективність інформаційного пошуку та визначати обсяг доступної інформації. Таким чином, розвиваються інформаційні та комунікативні компетентності [7].

Наведемо приклад проведення веб-квесту для учнів 10 класу на тему: «Творчий шлях Михайла Грушевського», користуючись досвідом вчителя історії Михайла Скрипка.

На уроці узагальненні за темою «Початок Української революції» учні отримують посилання на сайт з якого розпочинається їхня робота над квестом. Перед стартом вони вивчають правилами роботи, а саме: «ознайомитися із навчальною темою; зібрати якнайбільше відомостей про життя та діяльність Михайла Грушевського; розділитися на 5 груп за темами визначеними у вкладці «Завдання» [29] . Далі учні покроково рухаються за посиланнями та виконують завдання, які є як спільними для всіх учнів так і окремими для кожної групи.

Спільне завдання: «на фінальному етапі роботи над веб-квестом учасникам усіх п'яток груп необхідно знайти інформацію та об'єднати свої доробки в єдину, колективну презентацію на тему: «Михайло Грушевський у пам'яті нащадків» [29].

Наведемо приклад завдання для групи «політики»:

1. Коли Михайло Грушевський розпочав свою політичну діяльність. (1 бал)
2. Назвіть головні політичні погляди Грушевського під час української революції 1917-1921 рр.? (2 бали).
3. Висловіть свою думку щодо твердження «Історик не політик? Грушевський розбудив країну... і приспав» у формі есе (1 ст.) (3 бали).
4. Спробуйте дати відповідь на запитання «Михайло Грушевський – батько нації, герой чи зрадник, невдаха і саботажник». Наведіть приклади ваших аргументів. (завдання виконуємо у формі таблиці, можливе обговорення, дискусія) [29].

Також на сторінці кожної групи розміщена медіатека із посиланнями на різні джерела інформації необхідні для роботи.

Така спільна групова робота не ізолює учнів, а навпаки, сприяє реалізації їхнього прагнення до спілкування, співпраці та взаємодопомоги. В результаті в дітей формуються колективізм і моральні якості, проявляється їхня творчість. Учні вчаться розподіляти обов'язки, вирішувати конфлікти, які можуть виникати під час спільної діяльності, та знаходити виходи з складних ситуацій. Під час творчої пошукової роботи знання засвоюються на достатньому рівні, а формат роботи дозволяє розглядати та досліджувати тему, поняття чи об'єкт, у нашому випадку історичну постать, з різних перспектив. Це формує цілісну картину, що сприяє підвищенню якості знань учнів. Використання веб-квестів є ефективним способом організації творчої роботи учнів, під час якої вони не лише отримують готові знання, а й самі активно залучаються до пошукової діяльності.

Ми розглянули лише декілька прикладів використання цифрових ресурсів для реалізації методу просопографії на уроках історії, але їх існує ще величезна кількість і щодня розробляються нові. Інформаційних прогрес безперервно оновлюється і ускладнюється, виникає проблема адаптації сучасних технологій, їх ефективного впровадження в систему освіти та навчальний процес. Без нових інформаційних технологій неможливо уявити собі сучасну школу. Сьогодні більшість учнів з легкістю ними послуговуються, що допомагає їм знаходити й обробляти інформацію, а також представляти її в різних формах. І головне завдання вчителя скерувати цю пошукову діяльність учнів у правильному напрямку, організувати так роботу, щоб вона і була цікавою та мотиваційною для учнів, і в той же час продуктивною та результативною. І як найкраще справитись із цим завданням вчителю допомагають онлайн-ресурси.

ВИСНОВКИ

В результаті проведеної нами дослідницької роботи над темою застосування методу просопографії під час вивчення курсу новітньої історії ми дійшли таких висновків:

1. Просопографія є методом історичного аналізу, який використовується для дослідження чітко визначених груп осіб з метою відтворення конкретного соціального контексту через створення «колективної біографії». Об'єктом просопографії можуть бути різні групи людей, які мають спільні ознаки, такі як соціальний стан або клас, професійна спрямованість, членство у спеціалізованих організаціях, інститутах, місця проживання чи заняття. У просопографічних дослідженнях використовують різноманітні джерела, вибір яких визначається завданням евристики – пошуком та атрибуцією інформації, потрібних для досягнення дослідницьких цілей. Це обумовлює необхідність застосування методів різних спеціальних історичних дисциплін.

2. Реалізація методу просопографії на уроках історії через вивчення історичних постатей є однією із підвалин процесу гуманізації шкільної історичної освіти, та шкільної освіти в цілому. Персоналізація історії впливає на формування особистості учня, сприяє розвитку критичного мислення через опанування інформації про життя та діяльність історичних діячів, в середовищі суспільних процесів з розумінням їхнього перебігу, дозволяє розвивати вміння аналізувати, коментувати через ознайомлення учнів з різними інтерпретаціями; виховує патріотизм, повагу до культурно-історичних цінностей українського народу, формує активну громадську позицію, суспільні ідеали.

3. Вивчення історичних постатей у шкільному курсі історії має відповідати ряду вимог: сюжети повинні вміщувати біографію людини, комплекс її ідей, поглядів, якими вона керувалася у своїй діяльності; кожен історичну постать потрібно зображувати показуючи її індивідуальність; для характеристики потрібно підбирати фактичний матеріал, який стимулює до

осмислення, формування висновків. У зв'язку з цим, виникають труднощі дотримання усіх вимог, повноцінного розкриття особистості, з'ясування ролі діяльності для її сучасності та майбутнього, що часто призводить до характеристики особистості за одним із параметрів.

4. Аналіз шкільних підручників історії показав, що як дидактичний засіб вони мають мас невичерпні можливості для засвоєння і поглиблення учнями історичних знань, формування та розвитку предметно-історичних компетентностей. Типовим у більшості підручників є зображення історичної особи у трьох напрямках: візуальне зображення, розповіді описового характеру, історичні письмові джерела. Автори підручників пропонують широкий спектр завдань як відтворювального, так і перетворювального та творчого рівнів, які поєднуються із джерелами. Такий підхід та наявні у підручниках матеріали створюють належні умови для реалізації методу просопографії та ефективного засвоєння знань учнями та сприяють осмисленню і формуванню світоглядних висновків.

Значну увагу у нашому дослідженні ми приділили питанню організації просопографічних досліджень учнів під час вивчення курсу новітньої історії. Ключову роль серед них ми надаємо проектному навчанню, яке сприяє творчій самореалізації учнів, підвищує їхню мотивацію до здобуття знань, сприяє розвитку інтелектуальних здібностей. До історичних проектів можна віднести: історичні реконструкції, дослідження архівних джерел, створення історичних документальних, біографічних фільмів, усно історичний проект, віртуальні екскурсії, створення музею історії. Результативними є також застосування таких видів самостійної дослідницької роботи як підготовка повідомлень, доповідей, написання есе та вивчення візуальних джерел. Вони розвивають в учнів вміння аналізувати інформацію, формулювати власні думки та робити висновки. Однак щоб роботи учнів у проектній діяльності була успішною потрібно дотримуватися вимог: наявність важливої проблеми дослідницького чи творчого характеру, практична, теоретична та пізнавальна цінність очікуваних результатів, самостійна діяльність учнів, яка може бути

індивідуальною, парною або груповою, застосування дослідницьких методів, що включають визначення проблематики, формулювання гіпотези її вирішення, оформлення підсумкових результатів, аналіз отриманих даних, підсумки, корекцію і висновки.

У сучасному світі стрімкого технологічного розвитку стає очевидним, що вчитель не може оминати застосування цифрових ресурсів у навчальному процесі. Ми бачимо ефективним використання багатофункціональної платформи для створення графічних матеріалів Canva. На уроках її можна застосовувати для створення інфографіки про історичну постать, постера з цитатами певного діяча, презентації, тематичних плакатів, газети, ментальної мапи. На нашу думку під час виконань завдань такого типу відбувається актуалізація та закріплення опорних знань, розвиваються вміння роботи з історичними джерелами, творча складова завдання формує в учнів емоційне сприйняття та запам'ятовування матеріалу. Також ми рекомендуємо використання соціальних мереж, інструменти яких мають значний освітній потенціал: зручні для користування, покращують взаєморозуміння між вчителями та учнями, стимулюють розвиток креативності, візуального мислення та ініціативності. Приклад завдання для учнів є створення профілю історичної постаті або представника певної епохи.

Але вчителю потрібно пам'ятати, що використання онлайн-сервісів та цифрових ресурсів має бути періодичним, системним та обґрунтованим, як елемент застосування та закріплення отриманої навчальної інформації у доступній формі, що стимулюватиме учнів до творчої діяльності та вивчення історії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баханов К. Сучасна шкільна історична освіта: інноваційні аспекти. Донецьк, 2005. 384.
2. Березовська Т. Рід Аркасів: просопографічний портрет на історичному тлі доби : автореф. дис. канд. іст. наук : 07.00.01 / Тетяна Березовська / Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2003. 20 с.
3. Біографістика в контексті сучасних історичних та історіографічних досліджень: Харківський історіографічний збірник. Харків, 2003. Вип. 6. 192 с.
4. Був вчителем – став Аферистом: історія механіка-водія 128 ОГШБр
URL:<https://vikna.tv/istorii/uchytel-istoriyi-stav-u-armiyi-aferystom/> (дата звернення: 25. 09 2024)
5. Великопольська У. М. Кордуба про роль особи в історії.
URL:https://shron1.chtyvo.org.ua/Velykopolska_Uliana/M_Korduba_pro_rol_osoby_v_istorii.pdf?PHPSESSID=1454oc7mij3jsav6vrp091d290 (дата звернення: 17. 08. 2024)
6. Вивчення особистості на уроках історії. Освітня платформа «На урок».
URL:<https://naurok.com.ua/vivchennya-osobistosti-na-urokah-istori-242592.html> (дата звернення: 15. 09. 2024)
7. Використання веб-квестів на уроках історії як засіб стимулювання навчальної діяльності учнів. Освітня платформа «На Урок».
URL:<https://naurok.com.ua/vikoristannya-web-kvestiv-na-urokah-istori-yak-zasib-stimulyuvannya-navchalno-diyalnosti-uchniv-4323.html> (дата звернення: 15. 09. 2024)
8. Використання інтерактивних технологій в процесі вивчення історичної особи на уроках історії. Освітня платформа «Всеосвіта».
URL:<https://vseosvita.ua/library/vikoristanna-interaktivnih-tehnologij-v-procesi-vivcenna-istoricnoi-osobi-na-urokah-istorii-542235.html> (дата звернення: 15. 09. 2024)

9. Використання ментальних карт на уроці історії
URL:<https://naurok.com.ua/prezentaciya-vikoristannya-mentalnih-kart-na-uroci-istori-223270.html> (дата звернення: 15. 07. 2024)
10. Використання методу проєктів на уроках історії URL:
<file:///C:/Users/HP/Downloads/153-.pdf> (дата звернення: 15. 07. 2024)
11. Використання технології технології веб-квесту на уроках історії та в позаурочній навчальній діяльності учнів як засіб формування інформаційно-цифрової компетентності. Освітня платформа «Всеосвіта». URL:<https://vseosvita.ua/library/vikoristanna-tehnologii-veb-kvestu-na-urokah-istorii-ta-v-pozauronij-navcalnij-dialnosti-ucniv-ak-zasib-formuvanna-informacijno-cifrovoi-kompetentnos-231322.html> (дата звернення: 15. 09. 2024)
12. Висвітлення ролі визначних особистостей на уроках історії. URL:http://ninaavramenko.blogspot.com/p/blog-page_11.html (дата звернення: 20. 09. 2024)
13. Вітчизняні ресурси біографічної та бібліографічної інформації: проблеми формування й використання: колективна монографія / В. І. Попик (кер. проєкту), Н. І. Любовець, О. М. Яценко, С. М. Ляшко ін. – К., 2016. – 272 с.
14. Воропаєва Т.С. Роль особистості в українській історії крізь призму біографістики. Українська біографістика. 2016. Вип. 14. С. 50-70.
15. Вправа «Сторінка в соціальній мережі» для використання на уроці історії URL:
<https://medialiteracy.org.ua/vprava-storinka-v-sotsialnij-merezhi-dlya-vukorystannya-na-urotsi-istoriyi/> (дата звернення: 10. 07. 2024)
16. Генеалогія: навч. посібник для студентів історичних факультетів / Л. Войтович, І. Кривошея, Ір. Кривошея, О. Целуйко. - Умань : П. П. Жовтий, 2011, - 190 с
17. Дашкевич Я. Об'єктивне і суб'єктивне в просопографії. Майстерня історика: Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. Львів, 2011. С. 238-244.
18. Дорошенко Л. С. Демографія : Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – К. : МАУП, 2005. – 112 с. : іл. – Бібліогр. : с. 108–110.

19. Дослідницька діяльність учнів на уроках історії
URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/zbirnuk_nayk_praz/2011/2011_1_21.pdf (дата звернення: 20. 09. 2024)
20. Дослідницька діяльність учнів з історії. Освітня платформа «На урок»
URL: <https://naurok.com.ua/doslidnicka-diyalnist-uchniv-z-istori-metodichna-rozrobka-299925.html> (дата звернення: 20. 09. 2024)
21. Дослідницька робота учнів як складова сучасного навчання історії в школі
URL: <https://uahistory.co/lesson/lessons-course-ukraine-history-7-class-harkivska-2007/1.php> (дата звернення: 20. 09. 2024)
22. Закон України «Про освіту» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 20. 08. 2024)
23. Історія України (рівень стандарту) : підруч. для 10 кл. закл. загал. серед. освіти / О. В. Гісем, О. О. Мартинюк. – Харків : Вид-во «Ранок», 2018. – 240 с. : іл.
24. Історія України (рівень стандарту) : підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти / О. В. Гісем, О. О. Мартинюк. – Харків : Вид-во «Ранок», 2019. – 288 с. : іл.
25. Історія України (рівень стандарту) : підруч. для 10 кл. закл. загал. серед. освіти / Хлібовська, М. Крижановська, О. Наумчук. – Тернопіль: Астон, 2023. – 292 с. : іл.
26. Історія України. Рівень стандарту : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / Г. М. Хлібовська, О. В. Наумчук, М. Є. Крижановська, І. Б. Гирич, І. О. Бурнейко. – Тернопіль : Астон, 2019. – 256 с. : іл.
27. Камбалова Я. Методичні аспекти формування знань про історичну особистість в учнів загальноосвітньої школи. URL: <http://www.enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/13006/Kambalova.pdf;jsessionid=9D8DB6CE8945CAD5837E8548CA27BA61?sequence=1> (дата звернення: 20. 07. 2024)
28. Коляда І. А. Теоретико-методичні засади висвітлення ролі історичної особи на уроках з історії України. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/124033/32-Koliada.pdf?sequence=1> (дата звернення: 10. 07. 2024)

29. Конспект веб-квесту «Творчий шлях Михайла Грушевського» URL: <https://naurok.com.ua/konspekt-veb-kvestu-tvorchiy-shlyah-mihayla-grushevskogo-dlya-10-11-klasiv-2674.html> (дата звернення: 10. 07. 2024)
30. Концепція історичної освіти в системі загальної середньої освіти. URL: http://educationua.org/ua/component/cck/?task=download&collection=blog_files_x&xi=0&file=blog_files&id=2324 (дата звернення: 10. 08. 2024)
31. Кравченко Л. О. Українська ономастика: антропоніміка: навч. посіб. /К.: Знання, 2014. – 239 с.
32. Левченко В.В. Інтелектуальна біографія – ключова модель дослідження історичної генерації вчених-істориків Одеси. Українська біографістика. 2016. Вип. 14. С. 157-176
33. Луговий О.М. Просопографія в історичному дослідженні. Методичні вказівки до спеціального курсу для студентів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти спеціальності 032 історія та археологія. Одеса : ОНУ, 2020. 32 с.
34. Ляшко С.М. Поняття «наукова біографія» у теорії та практиці історико-біографічних досліджень. Українська біографістика. 2013. Вип. 10. С. 25-47.
35. Масик Р. Просопографія // Історичне краєзнавство. Напрями та методи історико-краєзнавчих досліджень: курс лекцій / В. Є. Голубко. Львів, 2011. 304 с.
36. Метод проєктів – ефективна технологія навчання URL: <https://osvita.ua/school/method/technol/1415/> (дата звернення: 10. 07. 2024)
37. Миронець Н., Стровойтенко І. Просопографія // Спеціальні історичні дисципліни: довідник. – К., 2008. – с. 424-431
38. Нагайко Т.Ю. Біографічні відомості про діячів українського громадівського руху: методологічна та джерельна візії. Українська біографістика. 2016. Вип. 13. С. 189-203
39. Особистісно-орієнтований підхід як метод формування творчого учня на уроках історії. Освітня платформа «На урок». URL: <https://naurok.com.ua/osobistisno-ori-ntovaniy-pidhid-yak-metod->

- <formuvannya-tvorchogo-uchnya-na-urokah-istori-216905.html> (дата звернення: 10. 07. 2024)
40. «Під Бахмутом я встиг прочитати побратимам цикл лекцій про ОУН», – історик Вадим Джувага URL: <https://grnt.media/interview/istoryk-vadym-dzhuvaga/> (дата звернення: 25. 09 2024)
41. Пінчук А. С. Методика формування в учнів знань про історичну особу. Вісн. Луган. нац. пед. ун-ту імені Тараса Шевченка: Педагогічні науки. 2006. №19 с. 67-72
42. Позивний «Історик»: фронтовий досвід науковця та поета URL: <https://uamoderna.com/war/pozyvnyy-istoryk-frontovyy-dosvid-naukovtsia-i-poeta/> (дата звернення: 25. 09 2024)
43. Пометун О. І., Фрейман Г. О. Методика навчання історії в школі. К.: Генеза, 2006. 328 с.
44. Попик В. І. Біографістика // Спеціальні історичні дисципліни: довідник. – К., 2008. – с. 94-103
45. Попик В.І. Здобутки і завдання провідного осередку вітчизняної біографістики: до 25-річчя Інституту Біографічних досліджень. Українська біографістика. 2019. Вип. 18. С. 27-53.
46. Світленко С. Просопографічні джерела про діячів соціально-революційного народництва в Україні 70-80-х рр. XIX ст. // Спеціальних історичних. дисципліни: питання теорії та методики. – К., 1998. – Ч. 2. – С. 60–79.
47. Серсів Canva: якісне створення візуального контенту URL: <https://naurok.com.ua/post/servis-canva-yakisne-stvorennya-vizualnogo-kontentu> (дата звернення: 23. 08 2024)
48. Сокурянська Л. Г. Вступ до соціології : Навчальний посібник / Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – с.
49. Старовойтенко І. Просопографія: підходи до трактування змісту наукової дисципліни в історіографії // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Вип. 13, 2006. С. 6-27

50. Старовойтенко І. Просопографічний портрет особистості у контексті сучасних завдань біографічних та історичних досліджень // Українська біографістика. – 2008. – №4. – с. 50-66
51. Технологія проектного навчання. Освітня платформа «Всеосвіта» URL: <https://vseosvita.ua/blogs/tehnolohiia-proektneho-navchannia-26754.html> (дата звернення: 25. 08 2024)
52. Томазов В.В. Просопографія: дисциплінарний статус і дослідницькі можливості. Українська біографістика. 2021. Вип. 22. С. 55-71.
53. Турчина Л. В. Просопографія як метод історичного дослідження // Тиждень науки. Тези доповідей наук.-пр. конференції. Запоріжжя, 2013. С. 240-242
54. Український національний біографічний архів URL: <http://biography.nbuv.gov.ua/index.php/biografistika-j-in/prosopografiya/80-prosopografiya>
55. Українська академічна ономастика: минуле, сьогодення, майбутнє URL: https://iul-nasu.org.ua/pdf/ukrmova/3_18/4.pdf (дата звернення: 25. 07. 2024)
56. «Усі війни виграються біля шкільної дошки»: історії вчителів, які пішли на фронт URL: <https://hromadske.radio/publications/usi-viyny-vyhraiutsia-bilia-shkilnoi-doshky-istorii-vchyteliv-iaki-pishly-na-front> (дата звернення: 25. 09 2024)
57. «Це війна не лише за Крим та всю Україну, а за знищення імперії зла»: ветеран «Айдара», історик Максим Осадчук на фронті URL: <https://ua.krymr.com/a/rosia-ukraina-krymchany-na-viyni-maksym-osadchuk/31956553.html> (дата звернення: 25. 09 2024)
58. Чубіна Т. Просопографія як метод дослідження козацько-старшинських родів / Тетяна Чубіна // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : Просвіта, 2009. – Вип. XXVI. – С. 109-111.

- 59.Щербак В. Українське козацтво: формування соціального стану. : Друга половина XV – середина XVII ст. — 2-е вид. — [К.: Вид. дім «Києво-Могилянська акад», 2006] — 295, [1] с.
- 60.Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV - до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна = The Ukrainian Nobility From the End of the 14th to the Middle of the 17th Century. Volhynia and Central Ukraine : [монографія] / Укр. наук. ін-т Гарвард. ун-ту, Ін-т Критики. – Вид. 2-ге, перегл. і випр. – Київ: Критика, 2008. – 469, [1] с. : іл.
61. Ярошенко А. О. Формування духовних цінностей в сучасній вищій школі засобами гуманітарних наук (соціально-філософський аспект): дис. канд. філос. наук : 09.00.03 / К., 2003. 320 с.
62. Prosopography: An Approach to Studying Elites and Social Groups Author(s): Rajae AnkoudSource: AlMuntaqa , Vol. 3, No. 1 (May/June 2020), pp. 70-85 Published by: Arab Center for Research & Policy Studies URL: https://www.jstor.org/stable/pdf/10.31430/almuntaqa.3.1.0070.pdf?refreqid=fastly-default%3Aadde2f8273c7a864091c0376b2696776&ab_segments=&origin=&initiator=&acceptTC=1

Виконала магістрантка
2 курсу МІ 61 групи

Вермінська А.Н.

Робота допущена до захисту

Завідувач кафедри
к.і.н., доцент

Островий В.М.

Декан факультету
д.пед.н., професор

Бучківська Г.В

25 листопада 2024 р.